

Landskapet vi ärvde, landskapet vi formar och landskapet vi lämnar vidare – en explorativ studie om hur landskapets värde har omförhandlats över tid

The landscape we inherited, the landscape we shape, and the landscape we pass on: an exploratory study of how the value of the landscape has been renegotiated over time

Minna Bergils

Handledare: Anna Peterson, Sveriges lantbruksuniversitet, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning.

Examinator: Marie Larsson, Sveriges lantbruksuniversitet, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning.

Bitr. examinator: Åsa Ahlklo, Sveriges lantbruksuniversitet, Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning.

Omfattning: 30 hp

Nivå och fördjupning: A2E

Kurstitel: Independent Project in Landscape Architecture

Kurskod: EX0852

Program: Landscape Architecture Master's Programme

Kursansvarig inst.: Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsår: 2026

Omslagsbild: Minna Bergils

Nyckelord: landskap, landskapsrättvisa, kulturarv, landskapsförändring, kulturlandskap, landskapsvärden, makt, skogsbete, rewilding.

Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för landskapsarkitektur, trädgårds- och växtproduktionsvetenskap

Institutionen för landskapsarkitektur, planering och förvaltning

Publicering och arkivering

Godkända självständiga arbeten (examensarbeten) vid SLU publiceras elektroniskt. Som student äger du upphovsrätten till ditt arbete och behöver godkänna publiceringen. Om du kryssar i **JA**, så kommer fulltexten (pdf-filen) och metadata bli synliga och sökbara på internet. Om du kryssar i **NEJ**, kommer endast metadata och sammanfattning bli synliga och sökbara. Fulltexten kommer dock i samband med att dokumentet laddas upp arkiveras digitalt.

Om ni är fler än en person som skrivit arbetet så gäller krysset för alla författare, ni behöver alltså vara överens. Läs om SLU:s publiceringsavtal här:

<https://www.slu.se/site/bibliotek/publicera-och-analysera/registrera-och-publicera/avtal-for-publicering/>.

JA, jag/vi ger härmed min/vår tillåtelse till att föreliggande arbete publiceras enligt SLU:s avtal om överlåtelse av rätt att publicera verk.

NEJ, jag/vi ger inte min/vår tillåtelse att publicera fulltexten av föreliggande arbete. Arbetet laddas dock upp för arkivering och metadata och sammanfattning blir synliga och sökbara.

Sammanfattning

Landskap förändras ständigt. Att värderingar och tolkningar av landskapet har förändrats tidigare innebär rimligen att de kommer att fortsätta göra det i framtiden. Idag sker landskapsförändringarna i en takt och omfattning som kan beskrivas som historiskt unikt. Hur ska man kunna medla mellan landskapets olika värden när förändringarna accelererar? Kan tillvaratagandet av erfarna experters erfarenheter ge oss verktyg för förståelse av förändringarnas mekanismer?

Studien jag har gjort bygger på djupintervjuer och analyser av hur landskapets värden har tolkats och prioriterats i landskapsförvaltningen över tid. Vi får följa yrkesbanan hos två, numera pensionerade, profiler inom svensk landskapsförvaltning från 1960-talet fram till nutid. Genom deras erfarenheter blir det tydligt att de policyer och förvaltningssystem som formar landskapet är socialt och historiskt framvuxna och därmed möjliga att förändra. Olika intressen har premierats vid olika tidpunkter, maktförhållanden har förskjutits mellan aktörer. Idéer och diskurser har format landskapet, samhällsförändringar och kriser har drivit fram nya lösningar.

Berättelserna är uppdelade i olika segment där jag har försökt dra slutsatser och lärdomar av hur olika perspektiv på landskapet gavs utrymme. Några axplock: marginaliseringen av skogsbete och fäbodbruk blev tydlig i den successiva process där skogsbruk och jordbruk gick skilda vägar under påverkan av jordbrukets rationalisering och en växande marknadsekonomi. Processen synliggjorde hur förändrade ekonomiska strukturer och ideal successivt förändrade relationen mellan människor, brukande och landskap. Frågorna vad i landskapet ska bevaras? varför? för vem? belystes med hur man resonerade vid en nationell sammanställning av det som senare blev kulturmiljövårdens riksintressen och ängs- och hagmarksinventeringen som genomfördes på nationell skala; båda kom till som en reaktion på att något höll på att gå förlorat. I fallet Björkö blev det tydligt hur makt och tolkningsföreträde påverkat landskapsförvaltningen. När kulturmiljövården tog över området utgick förvaltningen från ett ideal om att landskapet borde lämnas utan mänsklig påverkan, vilket ledde till att tidigare bruksformer upphörde och området växte igen. Det som framförallt framgår i

studien är att varje förändring kan förstås som en omförhandling av landskapets värden, där frågor om vilka intressen som ges företräde och vilka perspektiv som marginaliseras aktualiseras. Att ramarna inte är givna. Att platsen är relationerna. Att för att kunna fatta kloka framtida beslut behöver vi förhålla oss till historiens komplexitet, nutidens tolkningar och värderingar, frågor om landskapsrättvisa samt det ansvar som ligger i vad vi lämnar vidare.

Abstract

Landscapes are constantly changing. As values and interpretations of the landscape have changed in the past, they are likely to continue changing in the future. Today, landscape transformations are occurring at a pace and scale that may be described as historically unprecedented. How can one mediate between different landscape values as these changes accelerate? Can the experiences of seasoned experts provide tools for understanding the mechanisms behind such transformations?

The study I have conducted is based on in-depth interviews and analyses of how landscape values have been interpreted and prioritised within Swedish landscape management over time. It follows the career paths of two now-retired figures in Swedish landscape management from the 1960s to the present day. Through their experiences, it becomes clear that the policies and management systems shaping the landscape are socially and historically constructed, and therefore possible to change. Different interests have been prioritised at different times, while power relations between actors have shifted. Ideas, discourses, societal transformations and crises have all influenced how the landscape has been understood and managed.

The narratives are divided into thematic sections in which I have attempted to draw conclusions and lessons from how different perspectives on the landscape were prioritised. A few examples: the marginalisation of forest grazing and fäbodbruk (traditional transhumance farming) became evident in the gradual process through which forestry and agriculture diverged under the influence of agricultural rationalisation and an expanding market economy. This process

highlighted how changing economic structures and ideals gradually transformed the relationship between people, land use and landscape. Questions about what should be preserved in the landscape, why, and for whom were highlighted through discussions surrounding the national compilation that later became the national interests of cultural heritage management, as well as the nationwide survey of semi-natural pastures and meadows; both emerged as responses to the recognition that something was being lost. The case of Björkö illustrated how power and the authority to define the landscape have shaped landscape management. When cultural heritage authorities took over the area, management was shaped by the idea that the landscape should be left without human influence, which led to the abandonment of previous land-use practices and the area gradually becoming overgrown.

What emerges most clearly from the study is that every change can be understood as a renegotiation of landscape values, in which questions of whose interests are prioritised and which perspectives are marginalised become central. In order to make wise future decisions, we need to engage with the complexity of history, contemporary interpretations and values, questions of landscape justice, and the responsibility embedded in what we leave behind for the future.

Förord:

Festina lente, man ska skynda långsamt. Omsorg om varandra och omgivningen tillåts sällan ta plats i dagens hektiska samhälle. Föreställningen om oändlig tillväxt, trots att jordens resurser är ändliga, tvingar in oss i ett system som förbiser det nödvändiga och vackra med livets mångfald. Att ekonomi i sig har ett egenvärde är för mig en märklig tanke, då värde alltid uppstår i relation till liv och mening. Paradoxalt nog kräver den allt snabbare förändringen och likriktningen en radikal förändring, en förändring som bottnar både i realism och romantik, realism i hur vi nyttjar våra resurser och en romantik i att det vackra med livet får ta plats. Det behövs utrymme för eftertanke och omsorg. Jag tycker mig se en vilja till förändring som långsamt sprider sig; unga personer som lär sig att väva och sticka, människor som med stor omsorg tar hand om sin trädgård, folk som lägger ner telefonen för att istället spendera dagen med vänner, en ung kille som hjälper en äldre dam med att hugga ved och ta in posten, stressade arbetare som ändå väljer att spendera sin helg med att propagera för en bättre klimatpolitik. Viljan till omsorg och eftertanke finns, men får den ta plats?

Jag gillar landskap för att jag gillar människor! För mig är det bästa i livet att plocka kantareller i skogen med min mamma, en svettig dag i dansstudio, att pyssla tillsammans med mina systrar, att hjälpa en vän med relationsproblem, att njuta av konst, musik, vin, god mat, växter, vackra landskap och såklart att ta en kopp kaffe med vänner och familj. Jag tror på människans förmåga, och jag tror verkligen inte att vi löser nutida och framtida utmaningar genom att tro att vi kan separera människan från miljön.

Min gammelfaster Lena Bergils och hennes man Kelvin Ekeland, som vi kommer att följa i den här studien, var tidiga med att förstå det som höll på att gå förlorat när samhället började förändras i allt snabbare takt från 60-talet och framåt. De såg värdet i det äldre, öppna landskapet som höll på att försvinna samt marginaliseringen av de människor som hade brukat marken i generationer. De har haft ett finger med i, eller varit orsaken till, bevarandet av många av de landskap och kulturarv som idag uppmärksammas för sitt kulturhistoriska värde och skönhet.

Tack

Ett stort tack till Lena Bergils och Kelvin Ekeland! Tack för att ni så generöst delade med er av era erfarenheter och öppnade upp ert hem för mig. Jag är så glad för att jag fick lära känna er bättre och hoppas att jag kan förvalta era berättelser. Jag kommer att minnas våra samtal över kaffe & spettekaka i ert Hälsingehem med värme och kommer att bära med mig era tankar in i framtiden.

Ett stort tack till min handledare Anna Peterson! Du gav mig idén till ett arbete som har betytt mycket för mig personligen. Det här arbetet hade inte blivit till utan ditt engagemang.

Inledning	1
Bakgrund	1
Syfte, mål och frågeställning	3
Metod	4
Disposition	8
Introduktion av studiens intervjupersoner	9
Metoddiskussion	10
Teoretiskt ramverk	11
Rättvisa & makt i relation till landskap & kulturarv	11
Landskap	11
Kulturmiljö	13
Kulturarv	13
Resultat	15
Människan är en ekologisk faktor; från skydd till vård	15
Björkö & Kulturmiljövården	17
Reflektion	18
Vad i landskapet ska bevaras? Varför? För vem?	18
60-talets natur och kulturvårdskris	18
70-talets fysiska planering	20
Nationell sammanställning av kulturmiljövårdens riksintressen	21
Ängs- och hagmarksinventeringarna	23
Reflektion	26
Globala och nationella intressen förankras på lokal nivå via dialog	27
Sveriges finaste odlingslandskap	27
Södra Ölands odlingslandskap blir världsarv.	29
Leaderprojektet Intryck Hälsingland och världsarvsprocessen	30
Reflektion	32
Olika sätt att veta	33
Nordiska kulturlandskapsförbundet, en plattform där olika perspektiv möts	33
Åsanisse, ett oväntat värdefullt dokument	35
Råshults lokala informant	35
Olika sätt att veta i konventioner	36
Reflektion	36
Skogen och jordbruket går skilda vägar, utmarkens mångfald förskingras	37
Utmarksbruk och skogsbete	37
Reflektion	39
Fäbodbruket blir immateriellt kulturarv	40
Reflektion	41
Landskapets värde på en global marknad	42
Kan man sätta ett pris på naturen?	42
Reflektion	43
Kulturmiljövården förlorar inflytande i den fysiska planeringen	44
Decentraliseringen av kulturmiljövården	44
90-talskrisen	44
Reflektion	46
Tillbaka i gamla tankar?	46
Naturrestaurering och rewilding	46
Reflektion	47
Att vända trenden	47
Diskussion	48
Slutsats	53
Framtida forskning	54
Referenser	55
Offentligt tryck och policydokument	59
Figurer	60
Bilaga: Tidslinje	61

Inledning

Bakgrund

Landskap förändras ständigt. Som resultat av samspelet mellan naturliga och/eller mänskliga faktorer (ELC, 2000) är landskap i grunden dynamiska. Likväl sker förändringar idag i en takt och omfattning som kan beskrivas som historiskt unikt. Accelerationen av förändringen kräver eftertanke som sällan tillåts idag. Globalisering, förändrad tillgång till mark, urbanisering och katastrofer är drivkrafter bakom den ökade förändringstakt som har skett sedan industrialiseringen. Många av de landskapsförändringar som har skett betraktas idag som negativa, eftersom de innebär en förlust av identitet, biologisk och kulturell mångfald samt landskapets sammanhållning (Antrop, 2005). Ur ett globalt perspektiv har förlusten av biologisk mångfald accelererat kraftigt under de senaste 50 åren (IPBES, 2019). Samtidigt visar IPCC:s rapport från 2023 att den globala medeltemperaturen för perioden 2011–2020 nådde 1,1 °C över förindustriell tid (1850–1900), vilket förändrar grundförutsättningarna för hela biosfären och därmed även för landskap (IPCC, 2023).

Landskapets förändringsprocesser är både ett resultat och en del av maktförskjutningar. Som landskapshistorikern och kulturgeografen Mats Widgren (2012) visar förändras landskap i takt med hur samhället organiserar markanvändning och resurser. Förändringar i ägande och rättigheter påverkar både hur marken används och vem som får tillgång till den. Samtidigt sätter tidigare bruk ramarna för framtida möjligheter. Rättigheter till mark och resurser kan förstås som en social konstruktion och bestå av flera olika rättigheter. Det kan till exempel handla om tillträde, användning, förvaltning, exkludering och överlåtelse, där olika aktörer kan ha olika rättigheter (Schlager och Ostrom, 1992). Historiskt har rättigheter gått från att vara mer kollektiva och sedvanebaserade till att bli mer formaliserade och statligt reglerade. Olika former av rättigheter lever ofta kvar sida vid sida och överlappar varandra snarare än ersätter varandra helt

(Widgren, 1995). Mot denna bakgrund blir Kenneth Olwigs (1996, 2005, 2022) förståelse av landskap som en politisk, social och juridisk enhet central, där frågor om rättigheter, brukande och tillhörighet står i centrum.

I det förindustriella Sverige var rättigheter till mark och resurser i stor utsträckning knutna till lokala gemenskaper. Bruket präglades av gemensam organisering med flera överlappande nyttjanderätter i samma landskap, även om individuellt ägande också förekom (Widgren, 2012). Genom skiftesreformerna under 1700- och 1800-talen övergick marken i större utsträckning till individuellt ägande, vilket innebar att rättigheter i landskapet koncentrerades till färre aktörer (Widgren, 1995). I samband med industrialiseringen i slutet av 1800-talet förändrades relationen mellan människa och landskap kraftigt. Produktion, urbanisering och markanvändning kom i allt högre grad att styras av marknaden och staten. Som en reaktion på dessa förändringar växte intresset för naturskydd, till en början präglat av naturromantiska ideal och fokus på landskapsbilden. Under 1900-talet förändrades organiseringen av landskap och resurser i takt med industrialiseringen och de samhällsförändringar som följde efter världskrigen. Jordbruket blev mer storskaligt och rationaliserat, vilket ofta ledde till ökad centralisering och standardisering. Detta sammanföll med modernistiska ideal om planering, effektivitet och uppdelning, vilket bidrog till att naturvård och kulturmiljövård etablerades som separata sektorer med egna institutioner (Gren, 2010). Riksantikvarieämbetet (RAÄ), med rötter i 1600-talet, kom att utvecklas från att främst bevara enskilda fornlämningar till att arbeta med ett bredare kulturmiljöperspektiv (RAÄ, 2017), medan Naturvårdsverket bildades 1967 i en tid av ökad exploatering och miljömedvetenhet för att samordna statens naturvårdsarbete (Wramer och Nygård, 2010). Den sektoriella uppdelningen har dock inte varit statisk; myndigheterna har under vissa perioder närmast sig varandra, och det har återkommande funnits individer som verkat för ökad samverkan (Gren, 2010). Idag präglas landskapsförvaltningen fortfarande av uppdelningen mellan sektorer (exempelvis Riksantikvarieämbetets och Naturvårdsverkets). Olika sektors intressen kan kollidera och dessutom skapa konflikter med lokala intressen. I och med ratificeringen av Europeiska

landskapskonventionen 2011 har en mer integrerad syn på landskapet etablerats, där natur och kultur ses som sammanhängande delar av samma landskap.

För landskapsarkitekter, som idag arbetar med komplexa frågor om klimat, biologisk mångfald och kulturarv, är förståelsen av tidigare förändringsprocesser av stor betydelse. Genom att studera hur tidigare generationer har omförhandlat landskapets värden och funktioner kan det bli möjligt att förstå vilka ramar som är givna och vilka som kan förändras. Att se landskapet som resultatet av tidigare val öppnar för ett mer aktivt och reflekterande förhållningssätt till framtida landskapsutveckling. I studien får vi följa yrkesbanan hos två, numera pensionerade, profiler inom svensk landskapsförvaltning från 1960-talet fram till nutid. Deras arbete har bedrivits i gränslandet mellan natur- och kulturförvaltning, där de aktivt har försökt överbrygga den institutionella sektoriseringen och uppdelningen mellan praktiskt verksamma brukare, beslutsfattare och akademiker. Genom deras erfarenheter blir det möjligt att få en inblick i hur landskapets värde har omförhandlats över tid.

Syfte, mål och frågeställning

Syfte: Syftet med studien är att utforska hur olika intressen har premierats inom svensk landskapsförvaltning över tid, och därigenom bidra till förståelse av landskapets framtida förändring.

Mål: Målet är att genomföra en kvalitativ studie av förändringar inom svensk landskapsförvaltning genom intervjuer med två pensionerade experter med lång och tvärspektoriell erfarenhet, och genom analys i förhållande till studiens teoretiska ramverk få vägledning i förhållningssätt till landskapsutveckling.

Frågeställning: Vad kan vi lära oss om landskapets framtida utveckling genom att studera hur olika intressen har premierats över tid inom svensk landskapsförvaltning genom att följa två erfarna experters yrkesväg?

Underfrågor som har fungerat vägledande genom studien:

- Vilka samhälleliga idéer, debatter och konflikter kring landskap och kulturarv präglade perioden 1960–2026, och hur kan dessa förstås som sammanhang som påverkat utvecklingen av svensk landskapsförvaltning?
- Hur har lagstiftning och annan policy utvecklats under samma period?
- Hur har maktförhållanden och inflytande mellan olika aktörer förändrats över tid?
- Hur har tillgången till och fördelningen av resurser förändrats under perioden?

Metod

Studien genomfördes som en kvalitativ, explorativ studie baserad på djupintervjuer med personer med lång erfarenhet av arbete i gränslandet mellan natur, kultur och landskap. Intervjupersonerna har varit verksamma inom kulturmiljövård, naturvård, skogsbruk och museiverksamhet, vilket möjliggör ett tvärsektorielt perspektiv på landskapsförvaltningens praktik. Syftet var inte att fastställa historiska fakta eller skapa en heltäckande historisk redogörelse, utan att undersöka hur landskapets värden har tolkats, prioriterats och omförhandlats inom svensk landskapsförvaltning över tid. Arbetet växte fram successivt genom en växelverkan mellan intervjuer, litteratur, policygenomgångar och analys.

Intervjuerna utformades utifrån resonemang hos Oakley (2010), som betonar att biografiskt material formas i mötet mellan forskare och informant, samt av Kvale och Brinkmann (2014), som ser intervjun som en kunskapsproducerande process mellan intervjuperson och intervjuare.

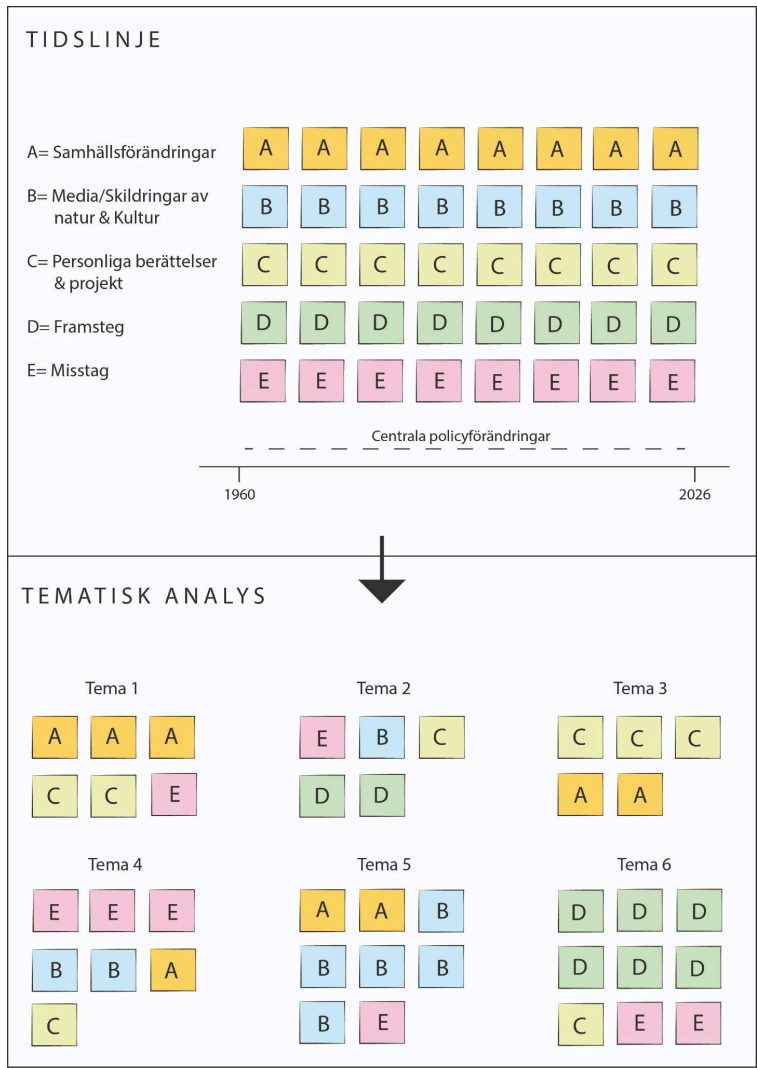
Arbetet inleddes med att jag läste material skrivet av studiens intervjupersoner, bland annat artiklar, böcker, rapporter och texter kopplade till deras yrkesverksamhet. Detta gjordes för att få en förståelse för deras karriärer, centrala frågor de arbetat med och de perspektiv som präglat deras arbete inom naturvård,

kulturmiljövård och landskapsförvaltning. Parallellt genomfördes en genomgång av centrala policyförändringar, lagar och konventioner kopplade till svensk landskapsförvaltning. Utifrån den inledande läsningen och policygenomgången formulerades teman och frågor inför det första intervjutillfället. Den centrala utgångspunkten var svensk landskapsförvaltning i skärningspunkten mellan natur och kultur. Teman som diskuterades var bland annat: upplevda framsteg och misslyckanden inom landskapsförvaltningen, policyförändringar, kriser, centrala aktörer, diskurser kring natur och kultur, gestaltningar av natur, framtidsfrågor samt olika sätt att förstå och värdera landskapet. I ett tidigt skede utgick studien från frågor kring relationen mellan biologisk mångfald och kulturell mångfald, men arbetets riktning förändrades successivt i takt med att intervjumaterialet tydligare började handla om frågor kring makt, värdering, prioritering och landskapets förändrade betydelser över tid. Det teoretiska ramverket fastställdes därför inte från början utan växte fram under arbetets gång.

Det första intervjutillfället genomfördes som ett öppet och reflekterande samtal där intervjupersonernas egna erfarenheter och associationer fick stort utrymme. Samtalen pågick under flera dagar i intervjupersonernas hemmiljö. Under intervjuerna arbetade jag med en anteckningsbok där jag löpande skrev ned resonemang, återkommande teman, årtal, personer och frågor att följa upp. Jag arbetade även fram en kronologisk tidslinje med hjälp av post-it-lappar där olika händelser, policyförändringar, projekt och konflikter placerades ut och relaterades till varandra (se figur 1). På kvällarna efter intervjuerna gick jag igenom anteckningarna och bearbetade materialet vidare. Detta blev en viktig del av analysprocessen, då det gjorde det möjligt att formulera nya frågor och ompröva tidigare antaganden innan nästa samtalsdag. När jag återvände hem sammanställdes post-it-materialet och tidslinjen i en mer omfattande tematisk analys där intervjuerna sattes i relation till samhällsliga förändringar och tidigare forskning. Tidslinjen kompletterades då med ytterligare samhällshistorisk kontext och centrala händelser inom svensk landskapsförvaltning.

Under analysprocessen återvände jag också till texter, fotografier och material producerat av intervjupersonerna och av personer som varit verksamma i fältet under samma tid. Dessa användes under det uppföljande intervjutillfället för att

fördjupa specifika frågor och få intervjupersonerna att vidareutveckla resonemang kring händelser, projekt och förändringsprocesser. Efter den första analysfasen blev frågor kring rättvisa, makt, kulturarv och landskap allt mer centrala för arbetet. Det teoretiska ramverket utvecklades därför mot teorier om landskapsrättvisa, kulturarv och relationella förståelser av landskap. Det andra intervjutillfället genomfördes som en semistrukturerad och fördjupande intervju. Samtalen var fortfarande öppna och reflekterande, men nu med större fokus på den framväxande analysen. Intervjupersonerna fick möjlighet att utveckla, problematisera och bemöta mina tolkningar av materialet. Fokus låg särskilt på vilka intressen som premierats inom svensk landskapsförvaltning över tid, hur olika aktörer fått inflytande samt hur synen på landskap förändrats under deras yrkesverksamma liv (se figur 2 för visualisering av intervjuerna). Även under detta tillfälle användes anteckningsbok, tidslinjer, bilder och tidigare texter som stöd för samtalen. Det fortsatta arbetet bestod därefter av att successivt bearbeta materialet genom tematisk analys i relation till studiens teoretiska ramverk, forskningsfrågor och samhälleliga kontext.

Figur 1. Modell över användningen av den tidslinje som utarbetades under intervjuerna och den tematiska analysen. Illustration: författaren.

Figur 2. Illustration som visualiserar intervjuerna. Illustration: författaren.

Disposition

Arbetets disposition är uppbyggd utifrån de teman som växte fram under analysprocessen. Resultatdelen följer därför olika berättelser, situationer och processer som på olika sätt synliggör hur olika intressen har premierats inom svensk landskapsförvaltning över tid. Intervjupersonerna har haft stor påverkan på vilket material som kommit att stå i centrum för studien genom de personer, händelser och frågor de återkommande lyfte fram som betydelsefulla för landskapsförvaltningens utveckling. Flera av berättelserna utgår därför från exempel som intervjupersonerna själva uppfattade som viktiga eller avgörande. Samtidigt är dispositionen och urvalet av teman ett resultat av min egen tematiska analys och bearbetning av materialet, där intervjuerna satts i relation till samhällsförändringar, policyutveckling och tidigare forskning för att sätta berättelserna i ett större sammanhang. Efter varje tematiskt avsnitt följer en

reflektion nära det aktuella materialet, där läsaren får följa min analys och reflektion, medan den större syntesen förs i den avslutande diskussionen.

Introduktion av studiens intervjupersoner

Lena Bergils är arkeolog, antikvarie, debattör, museichef och landsbygdsutvecklare. Under sitt yrkesliv var hon en framstående profil inom kulturmiljövården, museivärlden och civilsamhället genom arbetet i flera frivilligorganisationer. Bergils arbetade som antikvarie på Riksantikvarieämbetet där hon var ledare för fornvårdsarbetena mellan 1976 och 1980 och därmed en central person i skyddet av flera områden som idag har bevarandestatus som kulturmiljöer. Hon arbetade bland annat även som länsantikvarie i Södermanlands län samt som museichef på Eskilstuna museer och Hudiksvalls museum.

Kelvin Ekeland är etnobiolog, författare, debattör och landskapshistoriker. Under sitt yrkesliv var han en viktig person i arbetet med att överbrygga naturvården och kulturmiljövården. Han arbetade för Skogsstyrelsen, Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket. Under tiden hos de senare nämnda myndigheterna pendlade han mellan organisationerna och sökte även kontakter utanför myndigheternas gränser, vilket väckte motstånd hos vissa tjänstemän men samtidigt bidrog till att skapa viktiga broar för att kunna driva landskapsfrågor.

De gifta makarna Lena Bergils och Kelvin Ekeland (se figur 3) representerar kultur- och naturvård inom ett och samma hushåll. Förståelsen för att landskapet inte kan delas upp i olika sektorer fanns redan innan de blev ett par i slutet av 1980-talet, men båda beskriver hur den andres idéer och kunskap har gett dem nya perspektiv och en djupare förståelse av frågan. Tillsammans var de med och startade Nordiska kulturlandskapsförbundet, de har drivit frågor om regional utveckling, framför allt i Hälsingebygden där de är bosatta, samt frågor om fåbodväsendet genom sitt engagemang i Gävleborgs fåbodförening.

Figur 3. En kaffestund på Lena och Kelvins altan. Foto: författaren

Metoddiskussion

En metodologisk utmaning är författarens släktskap med en av intervjupersonerna. Detta har möjliggjort tillgång till personer med erfarenhetsbaserad kunskap, men innebär också en risk för bias, både i intervjusituationen och i tolkningen av materialet. För att hantera detta har ett medvetet och kritiskt förhållningssätt tillämpats, där tvåstegsmodellen möjliggjort uppföljning och problematisering av tidigare utsagor. Att intervjupersonerna är pensionerade minskar samtidigt risken för institutionellt anpassade svar, då de kunnat tala fritt utanför organisatoriska lojaliteter. Samtidigt innebär avståndet i tid en risk för minnesglidningar. Att vi kommer från olika discipliner och generationer har varit en styrka i studien, då det möjliggjort kunskapsutbyten som överskridit både disciplinära och generationsmässiga gränser. Samtidigt har det också inneburit vissa utmaningar. Mitt perspektiv som landskapsarkitekt har vid flera tillfällen skiljt sig från intervjupersonernas perspektiv som etnobiolog respektive arkeolog. Under intervjuerna försökte jag därför förhålla mig öppen för deras sätt att förstå landskapet, samtidigt som jag löpande anpassade samtalen för att tydliggöra sådant som uppfattades olika eller där våra perspektiv inte helt sammanföll. Studiens teoretiska ramverk är valt utifrån teorier gällande landskap och arv som uppmanar till en kritisk diskussion om makt. Flera av teorierna publicerades för

mer än ett decennium sedan, men författarna har fortsatt varit aktiva, vilket möjliggör en uppföljning av teoriernas utveckling. Urvalet av teorier syftar inte till att skapa en heltäckande utvärdering av landskapsbegreppet eller kulturarvsbegreppet, utan syftar till att ge en bred diskussionsgrund samt att fånga olika infallsvinklar.

Teoretiskt ramverk

Rättvisa & makt i relation till landskap & kulturarv

Landskap

Studiens teoretiska utgångspunkt av landskapsbegreppet ligger i Geografen Kenneth Olwigs teori om landskapsrättvisa (1996, 2005, 2022), där landskap förstås som en rättslig, social och politisk plats. Teorin bygger i sin tur på Aristoteles idé om två parallella rättssystem: naturens lag, som är universell och oberoende av överenskommelser, och sedvanerätten, som formas genom sociala överenskommelser. Landskapet är inte bara något som betraktas, utan något som människor lever i och formar genom sociala relationer, institutioner och direkta interaktioner. Olwig (2022) lyfter fram att landskapsrättvisa både handlar om rättigheter till landskapet och rättigheter i landskapet. Det innebär att fokus inte enbart ligger på ägande eller tillträde, utan också på hur människor ges möjlighet att delta i, använda och forma landskapet. Begreppet landskap rymmer historiskt parallella betydelser; dels landskap som territoriell och juridisk enhet, kopplad till lag, sedvänjor och gemensam förvaltning, dels landskap som vy, där omgivningen betraktas på avstånd. Ett inifrån- och utifrånperspektiv. De båda förhållningssätten till landskap samexisterar och skapar en spänning mellan inifrånperspektivet, där landskapet förstås som levd plats, och utifrånperspektivet, där det reduceras till bild, utrymme eller objekt (Olwig, 2005). Olwig riktar kritik mot synen på landskap som främst visuell och materiell, eftersom den tenderar att osynliggöra frågor om makt, rättigheter och tillgång, samt ge företräde till en yttre aktör att definiera landskapet. Enligt Olwig (2022) relaterar Europeiska

landskapskonventionens (ELC) definition av landskap till landskapsrättvisa genom att betona landskapet som en gemensam tillgång och en grundpelare i människors identitet. Landskap förstås som direkt kopplat till människors livskvalitet och därmed lyfts frågan om vad som händer när människors rättigheter i landskapet inskränks av externa aktörer. ELC definierar landskap som:

“Ett område, sådant som det uppfattas av människor, vars karaktär är resultatet av påverkan av och samspel mellan naturliga och/eller mänskliga faktorer” – (ELC, 2000, art. 1)

Definitionen betonar tre viktiga dimensioner: perception, process och relation. Konventionen sätter värde på landskapet i sin helhet och fastställer att det är mer än summan av sina delar. Faktumet att Europarådet har fastslagit landskap som en konvention innebär att vi nu har en gemensam utgångspunkt och ett gemensamt språk. ELC:s definition innebär att landskap alltid är relativa till någon, vilket öppnar upp för en förståelse av landskap och makt eftersom det ger klarhet i att upplevelsen av landskap varierar mellan olika individer; din upplevelse av landskapet är inte nödvändigtvis min upplevelse. Vems upplevelse och tolkning av landskap som får företräde i planering och förvaltning blir därmed en central fråga.

Till vilken grad Europeiska landskapskonventionen (ELC) och Kenneth Olwigs teori om landskapsrättigheter inkluderar icke-människor kan diskuteras eftersom båda i grunden utgår från ett antropocentriskt perspektiv. ELC definierar uttryckligen landskap som något *uppfattat av människor*, vilket innebär att allt och alla icke-mänskliga filtreras genom människans perception och värdering. I boken *The Perception of the Environment* (2022) hävdar antropologen Tim Ingold att ett antropocentriskt perspektiv är en kritisk förutsättning för att ta steg mot ett hållbart liv, snarare än ett hot mot det. Det kan låta motsägelsefullt, men enligt Ingold handlar ett antropocentriskt perspektiv inte om att sätta människan över naturen, utan om att förstå människan som en oundviklig del av den. Ingold kritiserar den västerländska uppdelningen mellan natur och kultur, där människan

betraktas som en extern aktör som kan kontrollera och exploatera sin omgivning. Istället framhåller han att vi redan lever i relationella sammanhang och att miljön alltid är relativ till någon. Genom att utgå från människans perception och handlingar synliggörs hur vi faktiskt formar och formas av vår omgivning och därmed också vårt ansvar för den (Ingold, 2022).

Begreppet kulturlandskap används för att betona just människans påverkan på landskapet. Enligt geografen Marc Antrop (2005) är kulturlandskapet resultatet av människans påverkan på sin omgivning, där marken kontinuerligt har omformats för att anpassas till förändrade samhälleliga behov. Antrop gör en distinktion mellan äldre kulturlandskap med lång kontinuitet och yngre kulturlandskap med bruten kontinuitet. Det äldre kulturlandskapet har vuxit fram genom långsam och kontinuerlig markanvändning, ofta kopplad till traditionellt jordbruk, vilket har skapat tydliga och historiskt läsbara strukturer i landskapet. Det yngre kulturlandskapet präglas däremot av snabba, ofta storskaliga förändringar och en högre grad av standardisering. Geografen och landskapshistorikern Mats Widgren (2012) problematiserar den här uppdelningen genom att belysa att landskapsförändringar även före den agrara revolutionen i Europa kunde vara drastiska, samt att föreställningen om en lokal population som brukat sin mark hållbart i generationer är en förenkling och generalisering. Genom att definiera landskap som domesticerade lyfter Widgren fram den kumulativa effekt som människans påverkan har på landskapet.

Kulturmiljö

Kulturmiljö är ett begrepp som ofta används inom kulturarvsförvaltning och av myndigheter som Riksantikvarieämbetet. Det handlar om miljöer som bedöms ha ett kulturhistoriskt värde och som därför skyddas, planeras eller förvaltas på olika sätt (RAÄ, 2017). I förhållande till landskap kan kulturmiljö ses som ett mer avgränsat och normativt begrepp, där vissa delar väljs ut och ges särskild betydelse.

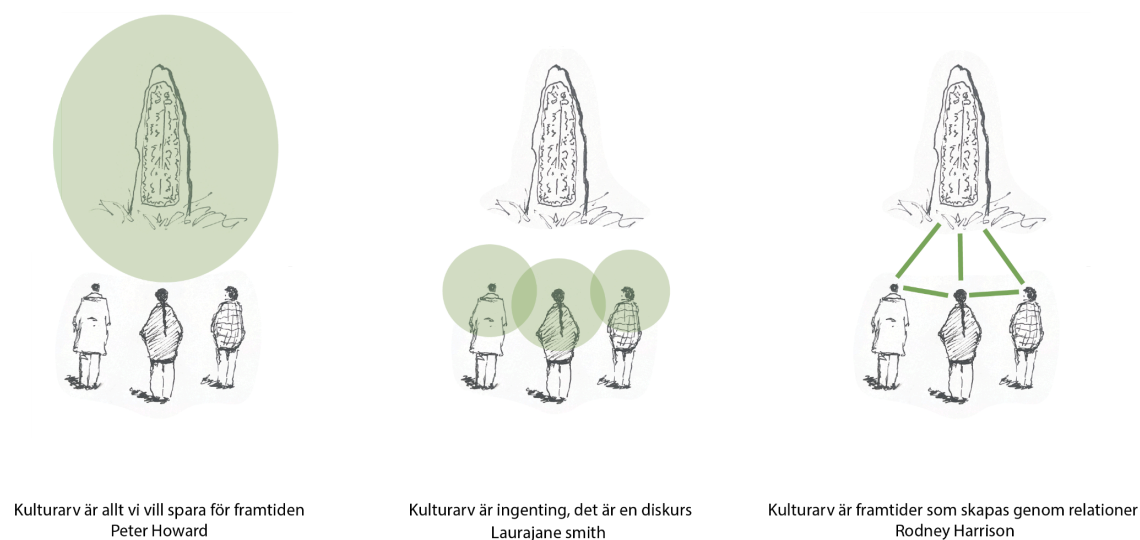
Kulturarv

Geografen Peter Howard (2003) definierar kulturarv (heritage) som *allt som vi har ärvt från det förflutna och som vi önskar föra vidare till framtiden*. Det kan

vara allt från gamla byggnader till traditionellt båtbygge, skogsbetessystem och ren luft. Det innefattar det materiella, det immateriella och natur, det gamla och det nya. Howard understryker att kulturarv fundamentalt skiljer sig från historia. Historia som disciplin strävar efter att undersöka och förklara vad som faktiskt har hänt, medan kulturarv fungerar som en selektiv värderingsprocess i samtiden. Kulturarv handlar inte om det förflutna i sig, utan om hur bitar av historien aktivt väljs ut, tolkas och bevaras för att skapa identitet och mening för olika grupper. Där Howard (2003) lyfter fram att allt har potential för att vara kulturarv, argumenterar kulturarvsforskaren Laurajane Smith (2006) för att ingenting egentligen är kulturarv. Det är inte objekten eller fenomenen i sig som har värde som kulturarv, utan värdet skapas, upprätthålls och omformuleras genom sociala, politiska och kulturella processer. Hon beskriver kulturarv som en diskurs, en social konstruktion. Smith är en pionjär inom kritisk kulturarvsforskning (CHS), en del av kulturarvsforskningen som vänder sig mot ett äldre, objektrinriktat sätt att se på kulturarv, där det storslagna, det gamla och det materiella premieras. Genom sin teori "Authorized Heritage Discourse" (AHD) kritiserar hon hur experter och institutioner, såsom museer, statliga organ och akademiska aktörer, har fått företräde i att tolka vad som räknas som kulturarv. Smith argumenterar för att kulturarv har använts och används i systembevarande syfte, där vissa tolkningar har naturaliserats. Dominanta perspektiv på kulturarv uppfattas som självklara och neutrala, trots att de i själva verket är historiskt och kulturellt konstruerade.

Det socialkonstruktivistiska perspektiv som Smith (2006) lutar sig mot skapar svårigheter att argumentera för kulturarvs värde bortom de sociala överenskommelser vi har just nu, vilket skapar en osäkerhet kring hur vi ska ta ansvar för framtiden. Istället för att enbart se arv som något vi skapar socialt, betraktar kulturarvsforskaren Rodney Harrison (2015) kulturarv som en pågående dialog mellan människor, andra livsformer, tid, platser och föremål. Harrisons förklaringsmodell "*connectivity ontologies*" (översatt till relationella eller förbindelseontologier) flyttar fokus till de relationer som faktiskt finns mellan tid, plats, människor och icke-mänskliga livsformer, istället för att utgå från att alla relaterar till sin omvärld på samma sätt. Harrison betonar att kulturarv används för

att skapa framtider genom relationer och att olika kulturarvsprocesser skapar olika framtider. De olika framtiderna och processerna som skapar dem behöver utforskas och tas tillvara på, dels ur ett rättviseperspektiv, dels för att de utgör en resurs i utvecklingen mot ett hållbart samhälle. Genom relationer och samarbete skapas en kontinuitet där historien hålls levande i stunden, med syftet att föra dess värden vidare in i framtiden (se figur 4 för visualisering av de olika perspektiven på kulturarv).

Figur 4. Visualisering av de tre kulturarvsperspektiv som används i denna studie.

Illustration: författaren.

Resultat

** Hänvisningar till intervjuerna görs med intervjupersonens initial och en siffra för intervjutillfället: B1 och B2: Bergils (februari respektive april 2026). E1 och E2: Ekeland (februari respektive april 2026).*

Människan är en ekologisk faktor; från skydd till vård

Ett återkommande tema genom Bergils och Ekelands yrkesliv, både i intervjuerna och i flera av deras texter, har varit arbetet med att förstå människan som en del av ekologiska sammanhang. De återkommer vid flera tillfällen till hur förmågan att se landskapets samband riskerar att gå förlorad när människan förstås som skild från naturen. Det påverkar inte bara hur landskapet förvaltas i samtiden, utan också hur historien tolkas. Frågan blir särskilt tydlig i relation till kulturlandskap och biologiskt kulturarv där människans långvariga påverkan har varit en förutsättning för de värden som senare kommit att uppfattas som naturliga eller skyddsvärda.

Mot den bakgrunden lyfter Bergils och Ekeland fram skiftet från naturskydd till naturvård som ett av de viktigaste framstegen inom svensk landskapsförvaltning, eftersom det innebar ett erkännande av människan som en del av det ekologiska systemet (B1, E2). Skiftet fick genomslag i lagstiftningen genom Naturvårdslagen (SFS 1964:822), där naturen beskrevs som något som både skulle skyddas och vårdas. Lagen samlade flera tidigare former av naturskyddslagstiftningar, vilket markerade en bredare syn på naturvård än ett rent skyddsperspektiv. Diskussionen kring vård kontra skydd hade dock varit levande långt tidigare inom svensk landskapsförvaltning.

Gren (2010) beskriver hur naturvården under modernismen i stor utsträckning kom att inriktas på att skydda naturen som något skilt från människan genom nationalparker och reservat. Samtidigt utvecklade kulturmiljövården en mer aktiv och teknisk förvaltningsstrategi med fokus på historisk autenticitet. Detta innebar att naturvården och kulturmiljövården i viss mån fick ombytta roller, där naturvården präglades av nationalromantiska ideal medan kulturmiljövården utvecklade ett mer rationellt förhållningssätt till förvaltning (Gren, 2010). Bergils och Ekeland ser tillbaka på idealet om fri utveckling som präglade

landskapsförvaltningen under det tidiga 1900-talet som problematiskt och korkat (B1, E1).

Ekeland återkommer till Björkö som ett exempel där konflikterna mellan skydd, vård och människans roll i landskapet blev särskilt tydliga. Han beskriver arbetet på Björkö som en viktig händelse i utvecklingen mot ett mer aktivt vårdperspektiv inom kulturmiljövården, där tillsynsmannen Karl Alfred Gustawsson och riksantikvarien Sigurd Curman enligt honom kom att "rädda" området från fortsatt igenväxning (E1).

Björkö & Kulturmiljövården

Ön Björkö, hemvist för forntidens Birka, blev ett populärt turistmål efter att arkeologen Hjalmar Stolpe uppmärksammade platsens historiska betydelse på sent 1800-tal. År 1912 förvärvade kronan ett område på den norra delen av ön, ett förvärv som senare stöttades upp av Vitterhetsakademien. Förslaget till förvärvet kom från konstnären Gunnar Hallström som tolkade situationen som att området riskerade skador så länge det låg i enskild ägo (Gren, 2014). Marken hade under lång tid brukats kontinuerligt som slåtter- och betesmark av öns bönder. Genom hävden hölls landskapet öppet, vilket gjorde att fornlämningarna förblev synliga i terrängen. Under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet uppstod problem i samband med förändringar i markanvändningen. Vid laga skiftet och tiden därefter förekom avverkning, uppodling och byggnation. Träd fälldes i rädsla för kapitalförlust och det fanns planer på en ökad bebyggelse av sommarhus till följd av platsens ökade popularitet (Gustawsson, 1977). Förvaltningen av området efter förvärvet kom att präglas av en inriktning där betesdrift förbjöds och området i stor utsträckning lämnades utan mänsklig påverkan. Detta speglade Vitterhetsakademiens uppfattning om forntidens landskap som vildvuxet och innebar en förvaltningsstrategi baserad på fri utveckling. Strategin ledde till att området successivt växte igen, gran kom att breda ut sig, och vegetationen blev allt tätare. Redan under 1920-talet konstaterades att igenväxningen medförde skador på lämningarna och att flera rotvältor ställde till med besvär. Först efter att Curman och Gustawsson genomförde en besiktning 1931, då området hade växt igen kraftigt, ändrades inställningen. Resultatet blev att Riksantikvarieämbetet tog

avstånd från fortsatt igenväxning och att Gustawsson fick ansvar för en ny förvaltningsstrategi (Gren, 2014). I sitt fortsatta arbete som överantikvarie var Karl-Alfred Gustawsson en av dem som arbetade för en integrerad natur- och kulturvård. Han föreslog på 1940-1950-talet, att RAÄ skulle bygga upp en basorganisation för naturskyddsfrågor. Förslaget blev dock motarbetat och hade inget större politiskt stöd (Gren, 2010).

Reflektion

Bergils och Ekelands återkommande resonemang kring människan som ekologisk faktor väckte flera funderingar hos mig under arbetet. Det som slog mig mest var inte själva idén, utan hur länge de arbetat med perspektiv som idag erkänns som viktiga inom samtal om landskap, kulturarv och biologisk mångfald. För mig framstår natur och kultur som nära sammanflätade. Naturen är på många sätt en förutsättning för kulturen, samtidigt som mycket av det som idag uppfattas som "natur", biologisk mångfald och skyddsvärda landskap har formats genom långvarigt mänskligt bruk och hävd. Samtidigt märker jag hur svårt det är att prata om människans roll i landskapet utan att hamna i förenklingar.

Föreställningen om naturen som något som egentligen mår bäst utan människan är fortfarande stark, trots att många arter och miljöer idag är beroende av hävd. Fallet Björkö är ett tydligt exempel på vad som kan hända när all mänsklig påverkan förstås som ett problem i sig. Hallström och kronan hade inte fel i att identifiera risker för landskapet, men riskerna tolkades genom en förenklad föreställning om människans påverkan på sin omgivning och en feltolkning av historien. Widgren (2012) beskriver hur en förenklad eller felaktig bild av historien kan uppstå när människors påverkan på landskapet antingen utesluts eller feltolkas. Han menar också att det är lika förenklat att betrakta all mänsklig påverkan som skadlig för naturen som att utgå från att lokal kunskap och naturresursanvändning automatiskt leder till hållbar förvaltning. I stället betonar Widgren betydelsen av de sociala strukturer som styr hur arbete, resurser och inflytande fördelas. Widgrens resonemang gör maktfrågorna i Björköfallet tydligare. Problematiken handlade inte enbart om olika synsätt på natur, kultur

och historia, utan också om vilka människor som gavs rätt att definiera landskapet och fatta beslut om dess förvaltning.

Vad i landskapet ska bevaras? Varför? För vem?

60-talets natur och kulturvårdskris

Historikern Leif Gren (2010) beskriver hur naturvården respektive kulturmiljövården (då fornvården) under början av 1960-talet kom att präglas av två olika kriser, vilket drev en kil mellan sektorernas samarbete. År 1962 gav biologen Rachel Carson ut boken *Tyst vår*, vilket ofta beskrivs som startskottet för den moderna internationella miljörörelsen. Genom att tydligt visa hur DDT och andra miljögifter påverkade naturen, och samtidigt skriva på ett sätt som nådde en bred publik, bidrog Carson till att göra miljöfrågorna till en samhällsfråga.

DDT-krisen kom även att få stor betydelse inom svensk naturvård under 1960- och 70-talet. Samtidigt präglades Sverige av efterkrigstidens snabba urbanisering, bostadsbrist och det omfattande miljonprogrammet (1965–1975). För att möta behoven och anpassa städerna till den ökade bilismen genomfördes omfattande citysaneringar där äldre stadskärnor revs för att ge plats åt rationell bebyggelse. Den storskaliga satsningen förändrade stadsbilden i grunden och bidrog till framväxten av dagens storskaliga förortsmiljöer. Arbetet med att rädda delar av kulturarvet från att gå förlorat kom att prägla kulturmiljövårdens arbete under 1960- och 70-talet och ledde till omfattande inventeringar och arkeologiska utgrävningar (Gren, 2010).

Bergils berättar att det akuta behovet av arkeologer under 1960-talet gav henne möjlighet att delta i flera utgrävningar redan under studietiden vid Stockholms universitet (B2). Samtidigt berättar Ekeland hur han under sin utbildning till skogstekniker fick lära sig om den förödande inverkan som DDT och andra miljögifter kan ha på naturen (E2).

Bergils beskriver det sena 1960-talet som en period då kulturmiljövården började lyfta blicken från det som tidigare ansetts bevarandevärt, såsom fornlämningar och gravar, till senare tidsepoker och större sammanhang. Grävningar i stadsmiljö genomfördes nu för första gången i större skala som en reaktion mot rivningar av

äldre bebyggelse och den snabba stadsutvecklingen. En av hennes mest minnesvärda yrkesupplevelser var en arkeologisk utgrävning i Jönköpings län under slutet av 1960-talet. Där arbetade hon tillsammans med den danske arkeologen Jens Beckmose, som introducerade nya perspektiv och metoder från Danmark. Bland annat började vägar från bronsåldern uppmärksammas som bevarandevärda, något som tidigare inte gjorts i Sverige. Bergils betonar dock att det öppnare förhållningssättet till nya tidsepoker och typer av lämningar inte präglade hela yrkeskåren. Många höll fortfarande fast vid föreställningen om att det främst var forntidens lämningar som var värda att bevara (B1).

70-talets fysiska planering

Ekonomisk tillväxt och urbanisering under 1960- och 1970-talet ökade konkurrensen om mark- och vattenresurser. När markanvändningen blev mer intensiv ökade behovet av nationell samordning, vilket ledde till utvecklingen av den fysiska riksplaneringen (Engström, 2020). Bergils beskriver samtidigt hur kulturmiljövårdens senare riksintressen delvis byggde vidare på äldre kulturmiljölagstiftning. Hon lyfter särskilt fram Fornminneslagen från 1942, som enligt henne växte fram mot bakgrund av den omfattande förstörelse av kulturarv som skedde i Europa under världskriget och den växande oron över hur kulturhistoriska miljöer skulle kunna bevaras (B1). Staten började formulera övergripande principer för resursanvändning, vilket senare lade grunden för riksintressesystemet som etablerades under 1980-talet. Riksintressena formaliserades genom naturresurslagen (NRL) 1987 och integrerades senare i miljöbalken 1999. Syftet är att möjliggöra avvägningar mellan olika samhällsintressen, men systemet ger också upphov till återkommande spänningar mellan sektorers olika intressen samt mellan nationella och kommunala intressen (Engström, 2020). Drivkraften kom inte enbart från staten, utan också från civilsamhället, där oron över förlorade miljöer växte sig allt starkare. Mot denna bakgrund är det inte konstigt att kulturarvsfrågor fick ett ökat genomslag i samhällsplaneringen under 1970-talet. Under samma tid utvecklades ett närmare samarbete mellan Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet. Bergils och Ekeland lyfter fram ledarskapet inom dåvarande ämbetet och Naturvårdsverket

som en bidragande faktor till denna utveckling. Särskilt betonas kombinationen av en lyhörd riksantikvarie, Roland Pålsson, och en drivande överantikvarie, Margareta Biörnstad. Ett samarbete utvecklades även mellan Roland Pålsson och Valfrid Paulsson vid Naturvårdsverket, vilket enligt Bergils och Ekeland bidrog till ett närmare samarbete mellan myndigheterna och skapade bättre förutsättningar för samarbete mellan natur- och kulturvården (B1, E1).

Nationell sammanställning av kulturmiljövårdens riksintressen

Tillsammans med Elisabeth Nyström Kronberg sammanställde Bergils information från ämbetets olika avdelningar samt material från länens inventeringar och utgrävningar för att skapa en mer heltäckande bild av Sveriges kulturmiljöer, då under benämningen kulturminnen, under början av 1970-talet. Arbetet lade senare grunden för de riksintressen som ämbetet presenterade 1987. Bergils breda kunskap inom kulturmiljövård och Nyström Kronbergs byggnadshistoriska kompetens kompletterade varandra och bidrog till en vidare förståelse av kulturarvsbegreppet. Hon beskriver samtidigt hur arbetet med sammanställningen inte hade någon större status inom ämbetet, vilket i många fall förenklade arbetet eftersom det blev lättare att få tillgång till material från övriga tjänstemän och att arbeta ostört.

Arbetet med att sammanställa miljöerna genomfördes i två omgångar. I den första omgången låg fokus främst på miljöer från tiden före den industriella revolutionen, medan den andra i större utsträckning riktades mot det man kallade stråk och strukturer samt industriella miljöer. Bergils beskriver den första omgången som lättare att hantera eftersom underlaget redan var väl inventerat, arbetet till stor del förberett och direktiven tydligare. Det innebär dock inte att hon betraktade den senare etappen, med fokus på det industriella arvet samt landskapets stråk och strukturer, som mindre viktig. Underlaget var däremot mer ojämnt och det saknades vid tiden etablerade metoder för att på ett fullgott sätt förstå och värdera kulturarvet från denna epok. Enligt Bergils har sådana metoder utvecklats i efterhand och är idag betydligt bättre etablerade (B2).

När Bergils idag reflekterar över den här tiden minns hon en stor entusiasm kring hur kulturmiljövården började uppmärksamma en större mångfald av miljöer,

både vad gäller typ och ålder. Fokus låg inte längre enbart på enskilda fornlämningar, utan på att bevara en bred variation av landskap och miljöer, vilket också bidrog till att naturvärden i större utsträckning började uppmärksammas. Kombinationen av en vilja att inventera och utforska områden som tidigare inte hade undersökts samt utvecklingen av nya inventeringsmetoder ledde till att miljöer som tidigare hade förbisetts nu uppmärksammades. Ett exempel på detta var när ett område med flatmarksgravar i södra Småland uppmärksammades. Den typen av lämningar hade tidigare ofta varit svåra att upptäcka och hade därför inte getts samma uppmärksamhet inom kulturmiljövården. Området kom att betraktas som kulturhistoriskt värdefullt, trots att lämningarna inte var lika synliga i landskapet som exempelvis gravhögar eller stensättningar. Denna utveckling speglade också en förändrad syn på kulturmiljöernas betydelse och värde. När jag ställde frågan om vem kulturmiljöerna bevarades för möttes frågan av en viss förvåning. Bergils beskriver det som självklart att miljöerna hade ett värde i sig och att det var viktigt att bevara en mångfald av objekt och miljöer. Hon reflekterar vidare över att kulturmiljöer uppskattas av turister och bär på viktiga pedagogiska värden, eftersom de förmedlar kunskap om hur människor levde tidigare och om den mångfald av livsformer och sätt att bruka landskapet som funnits genom historien (B1,B2).

Trots att en mer öppen och omfattande syn på vad som ansågs värt att bevara hade fått visst genomslag hos enskilda personer inom ämbetet, däribland Bergils och Nyström Kronberg, kvarstod samtidigt en grundläggande problematik i sammanställningsarbetet. Inventeringar och utgrävningar vilade fortfarande i stor utsträckning på traditionella värderingar där fornlämningar, kyrkor, herrgårdar, större sammanhållna agrara miljöer och centrala miljöer dominerade. Sammanställningen byggde i stor utsträckning på inventeringar genomförda av länsstyrelserna. Eftersom resurser, kompetens och kunskapsunderlag varierade mellan länen uppstod också en viss snedfördelning i materialet. Inventeringsmetoderna och de befintliga kunskapsunderlagen bidrog dessutom till en geografisk obalans där södra Sverige kom att uppmärksammas mer än norra delar av landet.

I relation till detta berättar Bergils om de praktiska förutsättningar som präglade inventeringsarbetet på 70-talet. Inventerare genomförde under denna tid ofta fältarbete ensamma och under mycket begränsade förhållanden. De hade karta och kamera med sig, men ingen möjlighet att kommunicera med omvärlden. Hon återger exempelvis en händelse där en kvinnlig inventerare arbetade i Norrland i samband med vattenkraftsutbyggnaden och hade slagit läger vid en sjö. Under inventeringen blev hon svårt sjuk och blev kvar i sitt tält utan möjlighet att få hjälp. Två samiska män som bodde på andra sidan sjön uppmärksammade situationen och hjälpte henne därifrån. Bergils beskriver händelsen som ett exempel på den lokala kunskap om landskapet som fanns hos samer i området och menar att denna typ av kunskap var mycket viktig. Hon framhåller samtidigt att Riksantikvarieämbetet vid denna tid inte hade tillräcklig kunskap eller metoder för att förstå och uppmärksamma samiska kulturarv i någon större utsträckning (B2). När riksintressena presenterades 1987 uttryckte Bergils ett visst missnöje över vilka miljöer som erhållit status som riksintresse. Värden som uppmärksammats senare, såsom industri- och teknikhistoriska miljöer samt det som i efterhand kommit att benämnas biologiskt kulturarv, exempelvis utmarksmiljöer, var underrepresenterade i materialet som lades fram (Bergils, 2000). Samtidigt uttryckte hon en förhoppning om att urvalet skulle kunna fungera som en grund att bygga vidare på. Genom ytterligare inventeringar och revideringar menade hon att ett mer öppet förhållningssätt skulle kunna bredda vilka miljöer som uppmärksammades. Vissa justeringar av riksintressena har senare genomförts, men mycket bygger fortfarande på urvalet från 1987 (Boverket, 2013).

Ängs- och hagmarksinventeringarna

Utarmningen av landskap, biotoper, flora och fauna var ett av de fem miljöproblem som dominerade Naturvårdsverkets arbete under 80-talet. Arealen av ängs- och hagmarker hade minskat successivt. I samband med naturinventeringar, kulturminnesprogram och länens naturvårdsplanering uppmärksammades de höga naturvärden som dessa marker hyser. Samtidigt saknades en enhetlig och systematisk inventering. I syftet att skapa planeringsunderlag som säkrade fortlevnaden av landets ängs- och hagmarker

startades inventeringar på nationell skala på initiativ av Naturvårdsverket år 1987. Det var Urban Ekstam som fick idén att bönderna kunde sköta sina egna marker med hjälp av statliga medel istället för att marken skulle upphandlas av staten. Arbetet med inventeringen delades upp i två faser. Den första fasen bestod av framtagandet av en handbok med en kortfattad beskrivning av markhistoria samt anvisningar om vad inventeringen skulle omfatta, medan den andra fasen utgjordes av de faktiska inventeringarna, inklusive upplärning av inventerare och överlåtelse av ansvaret till länsstyrelserna. Rent praktiskt dokumenterades och värderades inventerade områden efter ett poängsystem, vilket baserades på kriterier för natur- och kulturvärden (Naturvårdsverket, 1987). Ekeland ingick i projektets arbetsgrupp tillsammans med Mårten Aronsson, Urban Ekstam och Urban Emanuelsson, deltog i utbildningen av inventarier och företrädde genomgående kulturmiljövårdens intressen. Upplevelsen av projektet var ett gott samarbete över de disciplinära gränserna, samarbete mellan den regionala planeringen och den centrala planeringen och nära kontakt med brukarna av marken (E1, E2). Handboken togs fram genom ett samarbete mellan Naturvårdsverket och SLU där även representanter för Skogsstyrelsen, RAÄ, Lantbruksstyrelsen, Länsstyrelserna i Jönköping & Västmanland, Svenska kommunförbundet, Lantbrukarnas Riksförbund, Riksförbundet för hembygdsgård och Svenska naturskyddsföreningen var inblandade representanter (Naturvårdsverket, 1987). Ekeland berättar om hur viktigt, lärorikt och framförallt roligt det var att möta olika kompetenser i arbetet med inventeringarna ute på fältet. Han berättar om en inventering där man fick god kontakt med områdets lantbrukare. Efter en dags arbete tog brukarna fram trumpet och dragspel för att spela *We Shall Overcome* (se figur 5 & 6). För Ekeland blev händelsen ett uttryck för den gemenskap och det samarbete som kunde uppstå i arbetet (E2). Vid handbokens tillkomst saknade Ekeland fördjupade kunskapen om och det engagemang i skogsbetessystem som senare skulle bli en av hans centrala frågor, med utgångspunkt i fåbodbruket. När han ser tillbaka på projektet idag framhåller han att fåbodbruket och andra skogsbetessystem borde ha uppmärksamats i inventeringarna, då de hade kunnat få starkare stöd i den fysiska planeringen. Med dagens perspektiv blir det tydligt att södra Sverige prioriterades i inventeringarna,

vilket kan kopplas till var makten fanns. Områden som redan hade påbörjat sitt förfall värderas lågt, och när jag frågar Ekeland om hur man resonerade kring de områden som värderades lågt eller valdes bort får jag tillbaka resonemanget: *“Här växer det smörblomma och hundkäx, äsch det här området struntar vi i!”* (E2). Kritik som förs fram i en uppföljande rapport från Jordbruksverket speglar Ekelands syn på en geografisk snedfördelning mellan norra och södra Sverige. I rapporten läggs argument fram för att ett minskat jordbruk i norra Sverige, redan före inventeringarna, lett till att hävden upphört i större utsträckning. Detta bidrog i sin tur till att marker värderades lägre och därmed tilldelades mindre resurser (Jordbruksverket, 2000).

Figur 5. Lantbrukare som spelar trumpet och dragspel efter dagens inventeringar. Foto: Kelvin Ekeland. Publicerat med tillstånd.

Figur 6. Kelvin Ekeland tillsammans med flera inventerare vid ett utbildningstillfälle under sena 1980-talet. Foto: Kelvin Ekeland. Publicerat med tillstånd.

Reflektion

Trots att arbetet med kulturmiljövårdens riksintressen och ängs- och hagmarksinventeringarna utgick från olika problem och förvaltningstraditioner ser jag en tydlig koppling mellan dem. I båda fallen fanns en oro över att något höll på att gå förlorat till följd av samtidens förändringar. Det handlade om att dokumentera, värdera och skydda miljöer och brukningsformer innan de förändrades eller försvann. Det som blev tydligt för mig i berättelserna var den entusiasm och öppenhet som präglade arbetet med att börja se landskapet på nya sätt. När Bergils beskriver hur kulturmiljövården började uppmärksamma fler typer av miljöer och senare tidsepoker framträder en vilja att bredda förståelsen av vad som kunde vara värt att bevara. På liknande sätt beskriver Ekeland ängs- och hagmarksinventeringarna som präglade av samarbete mellan olika kompetenser, myndigheter och brukare. Samtidigt väcker båda fallen frågor om hur värden uppstår och vilka, samt vilkas, landskap som lyfts fram genom inventeringar och planering. Ekelands senare kritik mot att skogsbetessystem och

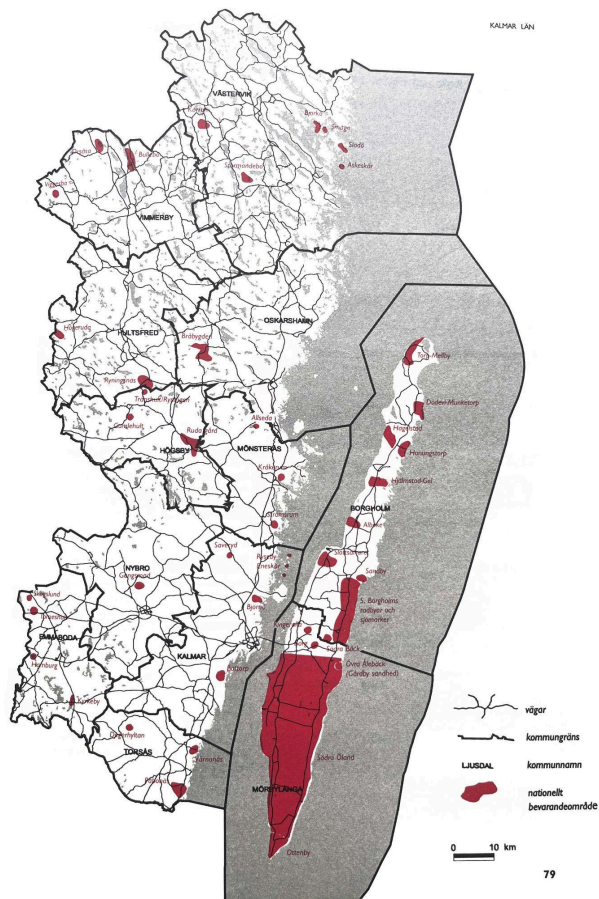
fäbodbruk inte uppmärksammades i inventeringarna synliggör också hur även projekt som präglades av samarbete och engagemang påverkades av vilka kunskaper och landskap som redan givits uppmärksamhet och resurser. När jag frågar Bergils om hur vissa miljöer kom att prioriteras framför andra märks en viss skillnad mellan våra perspektiv. Hon beskriver arbetet som ett sätt att uppmärksamma och rädda ett kulturarv som redan fanns i landskapet och riskerade att gå förlorat, snarare än som en fråga om att välja mellan olika miljöer. För mig blev det samtidigt tydligt att även valet av vilka områden som skulle inventeras och skyddas innebar prioriteringar. Med detta menar jag inte att prioriteringarna var felaktiga, utan snarare att all kulturarvsförvaltning innebär någon form av urval.

I både Bergils berättelser och ängs- och hagmarksinventeringarna framträder en syn på kulturmiljöer som något med ett inneboende värde. Bergils beskriver uttryckligen hur miljöerna bevarades för att de i sig ansågs värdefulla, medan ett liknande synsätt indirekt framträder i inventeringarnas poängsystem för natur- och kulturarv. I början av arbetet låg detta synsätt även nära mitt eget sätt att förstå kulturarv. I mötet med samtida kulturarvsforskning blev det dock tydligt att föreställningen om kulturarv som något med inneboende värde har sina begränsningar och riskerar att dölja maktstrukturer. Smith (2006), Howard (2003) och Harrison (2015) beskriver på olika sätt hur kulturarv alltid formas genom urval och värderingar, och därmed bevaras för någon. Särskilt Smith (2006) problematiserar hur vissa tolkningar av kulturarv riskerar att framstå som självklara medan andra perspektiv utesluts. Samtidigt blir det genom intervjuerna tydligt att denna problematik inte är enkel att förhålla sig till i praktiken. Vi kan idag rikta kritik mot både urvalet och syftet med bevarandet, men utan de beslut som fattades av Bergils, Ekeland och andra hade det kanske inte funnits något kvar att kritisera. Frågan idag blir hur vi ska förhålla oss till de val som togs tidigare.

Globala och nationella intressen förankras på lokal nivå via dialog

Sveriges finaste odlingslandskap

Som uppföljning av länens arbete med inventeringarna tog Ekeland tillsammans med Per Vik fram skriften *Sveriges finaste odlingslandskap: nationell bevarandeplan för odlingslandskapet – etapp 1* år 1997. Skriften togs fram på uppdrag av regeringen genom Naturvårdsverket och syftade till att sammanställa och genomföra en nationell värdering av det arbete som utförts av länsstyrelserna för att ta fram ett urval av odlingsmiljöer som skulle representera både den geografiska och tidsmässiga variationen i Sverige. Det mest värdefulla och särskilt unika skulle skyddas på nationell nivå (Naturvårdsverket, 1997). Benämningen ”etapp 1” signalerade att arbetet var tänkt att följas av ytterligare en etapp där kulturmiljövårdens intressen skulle redovisas genom ett samarbete med RAÄ. Uppföljaren realiserades aldrig och Ekeland tolkade detta som att RAÄ prioriterade bort projektet, eventuellt som en följd av en mer sluten kultur inom ämbetets centrala verksamhet. I arbetet med att sammanställa och värdera resultatet av länens inventeringar lade projektgruppen fram vad de själva uppfattade som ett radikalt förslag: att hela södra Öland bar på så höga naturvärden att området borde skyddas i sin helhet. Vid försök att göra ett urval av områdets olika odlingslandskap gick det helt enkelt inte att fastställa att en del var mer värdefull än en annan. Förslaget lades därför fram, utan större förhoppningar om att det skulle realiseras (se figur 7 för kartmaterialet som lades fram i rapporten)(E2). Riksintressen som berörde området hade visserligen formulerats redan under 1970- och 80-talet, men inom olika sektorer och med skilda syften. De redovisades dessutom i separata underlag, vilket bidrog till en fragmenterad bild av landskapet och skapade konflikter mellan bevarandeintressen och lantbrukarnas verksamhet (Saltzman, 2000).

Figur 7. Karta över naturvårdens nationella bevarandeområden i Kalmar län. Källa: Naturvårdsverket, *Sveriges finaste odlingslandskap: nationell bevarandeplan för odlingslandskapet – etapp 1 (1997)*, ISBN 9162048155. Återgiven med tillstånd.

Södra Ölands odlingslandskap blir världsarv.

År 2000 upptogs Södra Ölands odlingslandskap på UNESCO:s världsarvslista.

Det finns en stark idémässig länk mellan rapporten från 1997 och

UNESCO-beslutet. Det världsarvet i praktiken skyddade var nämligen den helhet som Ekeland hade pekat ut tre år tidigare. Genom att slå fast att området inte gick att dela upp i mindre delar gav rapporten ett viktigt kunskapsunderlag för att förstå landskapet som en sammanhängande helhet, något som senare kom att bli centralt i världsarvsnomineringen.

Bergils och Ekeland var inte själva involverade i världsarvsprocessen, men berättar om ett senare besök i området där de träffade delar av arbetsgruppen och lokala lantbrukare (B1, E2). Genom samtalen återberättar de hur flera lantbrukare

initialt varit skeptiska till världsarvsidén, inte främst på grund av själva världsarvet utan på grund av tidigare erfarenheter av myndigheternas ingripanden i jordbruket. Ekeland beskriver exempelvis hur en lantbrukare senare ändrade inställning efter samtal med sina söner och började se världsarvet som ett möjligt stöd för sönernas framtida verksamhet (E2).

Etnologen och landskapsforskaren Katarina Saltzman (2000), som studerat processen kring världsarvsnomineringen, framhåller att något av det mest unika med bevarandearbetet var fokuset på ett dynamiskt bevarande, där det föränderliga skulle bevaras. Flera lantbrukare var samtidigt skeptiska till nomineringen, bland annat till följd av restriktioner, förändringar inom jordbrukspolitiken och tidigare negativa erfarenheter av länsstyrelsens arbete. De möten som länsstyrelsen anordnade för att diskutera världsarvsfrågan kom därför i stor utsträckning att handla om lantbrukarnas kritik mot myndigheter och regelverk. Samtidigt fungerade mötena som en plattform för dialog mellan bönder och myndigheter där olika perspektiv på landskapet kunde mötas, ofta över en kopp kaffe. En tidigare kritisk lantbrukare framhöll att samtalen bidrog till en ökad förståelse från myndigheternas sida för jordbrukets praktiska villkor, vilket med tiden förändrade hans inställning till världsarvet (Saltzman, 2000).

Både Saltzman och Ekeland beskriver processen som ett exempel på hur kulturmiljövård kan utvecklas genom dialog och samarbete mellan myndigheter och lokalsamhälle. Idag står världsarvet inför nya utmaningar kopplade till klimatförändringar, framför allt i form av torka, ökad risk för skogsbränder och havsnivåhöjning. Världsarvet verkar ha bidragit till ökade resurser till arbetet med att skydda och anpassa landskapet till dessa förändringar. Däremot kvarstår konflikter mellan turism, bevarandeintressen och lantbrukarnas praktiska villkor, en problematik som tycks ha förstärkts när området blev ett världsarv (Länsstyrelsen Kalmar, 2007; Svenska Unescorådet, 2022).

Leaderprojektet *Intryck Hälsingland* och världsarvsprocessen Bergils arbetade som verksamhetsledare för Leader+ projektet *Intryck Hälsingland* under 2000-talets första hälft. Det var det sista större projektet hon arbetade med innan hon gick i pension 2007. Under arbetet hade hon

och projektgruppen återkommande kontakt med andra Leaderprojekt runt om i Europa, bland annat i Italien. Representanter från projekten träffades regelbundet för att utbyta erfarenheter kring landsbygdsutveckling, kulturarv och lokalt engagemang. Bergils beskriver mötena som viktiga för kunskapsutbyte och berättar att internationella deltagare vid flera tillfällen besökte Hälsingland och bodde hos henne och Ekeland (B2).

Leader är ett EU-finansierat program för landsbygdsutveckling som byggder på lokalt deltagande och samarbete mellan offentlig sektor, föreningsliv och näringsliv. Grundtanken var att utvecklingsarbete skulle utgå från lokala initiativ snarare än styras uppifrån (Leader Sverige, U.Å). Intryck Hälsingland samlade kommuner, föreningar, företagare, kulturaktörer och boende i regionen kring frågor som rörde landsbygdsutveckling, kulturmiljö och turism. Bergils beskriver projektet som en plattform för diskussion där många olika röster kunde komma till tals. Hon lyfter särskilt fram den goda sammanhållningen inom Leadergruppen och menar att projektet byggde vidare på en redan stark lokal gemenskap i Hälsingland. Diskussionerna beskrivs som intensiva men konstruktiva och viktiga för att skapa delaktighet kring kulturarvsfrågor. En viktig del av arbetet inom Intryck Hälsingland kom att handla om Hälsingegårdarna. Hälsingegårdar är ett samlingsnamn för stora bondgårdar i Hälsingland, främst från 1700- och 1800-talet, kända för sina rikt dekorerade interiörer och välbevarade byggnadstraditioner. Projektet väckte lokalt engagemang kring gårdarna och gjorde att flera gårdsägare började se dem som något värt att bevara och visa upp. Bergils återkommer flera gånger till betydelsen av att resa runt och samtala direkt med människor i byarna, snarare än att fatta beslut ovanifrån. Hon beskriver hur detta arbetssätt skapade stolthet och engagemang hos många av dem som deltog. Samtidigt var mottagandet inte entydigt positivt. I vissa byar växte ett starkt lokalt engagemang fram kring gårdarna, medan man på andra håll inte såg samma värde i kulturarvsarbetet.

Arbetet kring Hälsingegårdarna skedde i nära kontakt med länsstyrelsen, som erbjöd konkret stöd till gårdsägare genom specialister inom byggnadsvård och markfrågor. Många gårdsägare uppskattade hjälpen och såg möjligheter att restaurera och utveckla sina gårdar. Samtidigt beskriver Bergils att relationen mellan projektet och länsstyrelsen stundtals blev konfliktfylld. Hon uppfattade att projektet delvis gled länsstyrelsen ur händerna i takt med att fler aktörer engagerade sig. I området utanför Hudiksvall uppstod exempelvis motsättningar där två ägare till större Hälsingegårdar motsatte sig delar av processen. Bergils menar att de inte nödvändigtvis var emot projektet i sig, utan snarare bar på tidigare konflikter och oförrätter kopplade till länsstyrelsen. Konflikterna skapade stundtals ansträngda möten. Bergils berättar exempelvis om ett möte där en kvinnlig gårdsägare, som ville ta del av stödet och utveckla sin gård, lämnade mötet gråtande efter en hätsk diskussion mellan gårdsägare och representanter från länsstyrelsen (B2).

År 2012 upptogs sju Hälsingegårdar på UNESCO:s världsarvslista under benämningen Världsarvet Hälsingegårdar. De gårdar som valdes ut till världsarvet är huvudsakligen från 1800-talet och valdes ut för sina stora festutrymmen, rikt dekorerade interiörer och välbevarade byggnads- och folkkonsttraditioner (Region Gävleborg. u.å.). Även om Intryck Hälsingland inte formellt ansvarade för själva världsarvsnomineringen hade projektet stor betydelse för att bygga upp det lokala engagemang, de nätverk och den kunskapsspridning som världsarvsprocessen senare kunde bygga vidare på (B2).

Reflektion

Både världsarvsprocessen på Öland och arbetet med Hälsingegårdarna visar hur nationella och internationella kulturmiljöintressen i praktiken behöver förankras lokalt genom samtal, samarbete och relationer mellan människor, myndigheter och brukare. Resan från ängs- och hagmarksinventeringarna, till urvalet av

Sveriges mest värdefulla odlingslandskap och vidare till att Södra Ölands odlingslandskap blev världsarv visar hur landskapsförvaltning växer fram genom långsiktiga processer där människor, samarbeten och tidigare beslut successivt bygger vidare på varandra. Ekeland var en av flera personer som bidrog till att föra processen framåt. Det som framstår som särskilt intressant i processen kring världsarvet var dels fokuset på ett dynamiskt bevarande, där ett levande och föränderligt landskap skulle bevaras, dels arbetet med att förankra världsarvsidén hos lokalbefolkningen, framför allt lantbrukarna. Samtalen mellan myndigheter och brukare verkar ha varit avgörande för att skapa förståelse och legitimitet kring bevarandearbetet. Samtidigt fick processen mig att fundera över vem som egentligen har rätt att definiera landskapet. Det är lätt att argumentera för att människor som brukar och lever i landskapet borde ha störst inflytande över hur det förvaltas, inte minst eftersom det är de som påverkas mest av de beslut som fattas. Samtidigt är landskap sällan enbart lokala. De bär värden och funktioner som berör fler människor än de som äger eller brukar marken. Om landskap enbart definieras av markägare riskerar andra människors relationer till platsen att osynliggöras. Det som framstår som betydelsefullt är hur landskapet, både i arbetet med Sveriges finaste odlingslandskap och senare i världsarvsprocessen, i större utsträckning började förstås som en sammanhängande helhet snarare än som avgränsade objekt eller separata intressen. I materialet framstår detta också som ett sätt att minska konflikter och skapa bättre förutsättningar för dialog mellan olika personer och perspektiv.

Olika sätt att veta

Nordiska kulturlandskapsförbundet, en plattform där olika perspektiv möts

På ett kafé i Bergen i Norge i början av augusti 1983 diskuterade Lena Bergils, Kelvin Ekeland, Mary Holmedal Losvik, Ann Norderhaug och Thomas Persson idén om att starta ett nordiskt förbund för kulturlandskap. Förbundet, som då benämndes *Nordiska förbundet för kulturlandskap* och idag är känt som *Nordiska Kulturlandskapsförbundet (NKF)*, beskrevs skämtsamt som en “institution för

kulturlandskap” (B1, B2). Det första mötet ägde rum i Nyköping 1986. Syftet var att skapa en plattform där personer från olika bakgrunder kunde mötas och utbyta kunskap, perspektiv och erfarenheter kring kulturlandskapet (se figur 8 för en pamflett som NKF spred för att informera om förbundet och värva medlemmar). idag har Bergils och Ekeland svårt att minnas exakt hur idén växte fram, det var en idé som successivt växte fram. De förknippar Mårten Aronsson med idén om en gemensam plattform. Aronssons arbete med Bråbygden-Krokshult, en skogsbygd i Småland som länge präglades av avfolkning men där vinden så småningom kom att vända, gav inspiration till bildandet av NKF. Ambitionen med NKF var att föra samman brukare, akademiker och beslutsfattare. I förbundets tidiga skede försvårades detta av att brukare ofta saknade möjlighet att delta, då de inte kunde lämna arbetet på gården och inte hade någon institution i ryggen som kunde ge dem stöd. Vid denna tid hade många av de involverade, liksom samhället i stort, rötter i agrarsamhället, antingen genom egen erfarenhet eller genom äldre släktingar. Detta bidrog till en viss förståelse för brukarnas villkor även bland akademiker och beslutsfattare. Ekeland berättar varmt om sin mormor och hur mycket av hans kunskap om landskapet kommer från henne, en kvinna med stor kunskap om bondelivets villkor och om området där han växte upp. Den bild av landskapet som följt honom genom livet beskriver han som präglad av de promenader han som femåring gjorde tillsammans med sin far, sjömannen, i det öppna landskapet kring Fristla under tidigt 1940-tal. Bergils berättar på liknande sätt om den kunskap hennes föräldrar och mor- och farföräldrar hade om gårdslivet i Hälsingland. Hon beskriver hur hon redan under uppväxten besökte fäbodrar i området och tidigt fick en förståelse för brukets och jordbrukets betydelse för landskapet. idag ser förutsättningarna annorlunda ut. Kopplingen till det agrarsamhället har idag till stor del brutits och kunskapen är på väg att dö ut (B2, E1).

Förbundets tidskrift *Lommen*, där både Bergils och Ekeland under perioder var redaktörer och skribenter, blev också en viktig del av NKF:s verksamhet. Genom artiklar och texter från forskare, tjänstemän och personer verksamma i landskapet fungerade tidskriften som ett forum för att sprida erfarenheter och olika perspektiv på kulturlandskap från hela Norden (B1, E1).

NORDISKA FÖRBUNDET FÖR KULTURLANDSKAP

Förbundet för Dig...

Nordiska Förbundet för Kulturlandskap är förbundet för Dig, som på något sätt arbetar i kulturlandskapet eller av annan anledning är intresserad av detta.

Nordiska Förbundet för Kulturlandskap har som syfte att öka intresset för de nordiska ländernas kulturlandskap, bredda kunskapen om kulturlandskapet och värna om värdefulla kulturlandskapsmiljöer i Norden.

För att nå målet skall förbundet vara ett samlande, förmedlande och påverkande kunskapsforum. Förbundet skall bilda ett kontaktnät för alla enskilda och grupper, som har en verksamhet eller ett intresse, som på något sätt är kopplade till kulturlandskapet.

Figur 8. Foto av pamflett framtagen av NKF. Foto: Författaren. Publiceras med tillstånd.

Åsanisse, ett oväntat värdefullt dokument

I samband med kulturmiljövårdens och naturvårdens gemensamma intressen i att bevara värdefull odlingsmark på 80-talet lyfte Bergils fram den radikala idén att den tvärssektoriella helhetsbild som saknas i experternas inventeringar istället hittades dokumenterad i äldre filmer som Åsa-Nisse Filmerna, en bondkomedi och pilsnerfilm som utspelar sig i på en gård i Jönköpings län, samt Edvard Perssons filmer från den skånska landsbygden. Idén är lockande och demonstrerar att en god informationskälla kan se ut på många olika sätt (B1). Men hur ska man kunna avgöra vad som är en bra informationskälla? filmer, framförallt senare filmer, kan även ge en falsk bild av historien. Ekeland lyfter avbildningarna av den svenska landsbygden som återges i filmatiseringen av Astrid Lindgrens

klassiker (E1). Det är kanske den mest folkkära och generationsöverskridande gestaltningen vi har av landsbygden, men ängen som den unge Emil springer igenom är full med hundkex, en kvävegynnad växt som indikerar ett visst förfall typiskt för 70-talet och inte den mångfald av blommor som en slätteräng i bruk på det tidiga 1900-talet skulle visat upp.

Råshults lokala informant

Ekeland arbetade i egenskap av Skogsvårdsstyrelsens utsända i Kronobergs län tillsammans med ovannämnda K.A. Gustawsson i projektet att restaurera Råshult, Carl von Linnés födelseort. Området var vid denna tid kyrkligt ägt och utgjorde ett brukat jordbrukslandskap utan formell reservatsstatus, och förvaltningen skedde i samarbete med Stiftelsen Linnés Råshult. År 1969 överlämnades en donation på 150 000 kronor till Riksantikvarieämbetet från en stiftelse ”vars namn... inte kunde offentliggöras” (Länsstyrelsen i Kronobergs län 1995). Ekeland hävdar att donationen i själva verket kom från VD:n för varuhuset EPA och Gustaf VI Adolf. I arbetet med att restaurera miljön var en arrendator i området en ovärderlig hjälp. Han var uppvuxen på platsen, hade själv upplevt de förändringar som skett och bar dessutom på kunskap förmedlad från tidigare generationer. Under projektet fälldes flera björkar i strävan efter att återskapa en autentisk bild av hur byn ansågs ha sett ut på 1700-talet, under Linnés tid, i enlighet med Gustawssons historiska tolkning. Två björkar intill arrendatorns hus fick dock stå kvar efter hans protester; mellan dessa träd spände arrendatorns fru en tvättlina där hon hängde sin tvätt (E1). Sedan Ekelands och Gustawssons insats har ambitionsnivån successivt höjts för att skapa större autenticitet, drivet av kulturmiljövårdens intressen i området. Samtidigt har man kunnat använda olika statliga bidrag som tillkommit efter 1969. Bland annat användes NOLA-bidrag (Naturvårdsåtgärder i odlingslandskapet) för att finansiera hävden av ängsmarkerna 1991-1994 (Länsstyrelsen i Kronobergs län 1995). 2002 blev Råshult Sveriges 10:e kulturresevat, vilket innebar att medel för att skydda och utveckla området i sin helhet avsattes för första gången (Linnes Råshult U.Å.).

Olika sätt att veta i konventioner

Redan i och med antagandet av Konventionen om biologisk mångfald år 1992 uppmärksammades olika kunskapssystem som en viktig del av miljöarbetet. Urfolks och lokalsamhällens traditionella kunskap erkänns som en viktig del av arbetet för biologisk mångfald (CBD, 1992, artikel 8(j)). Den pluralistiska kunskapssystemen vidareutvecklades i Europeiska landskapskonventionen (ELC 2000), där vardaglig, erfarenhetsbaserad och lokal kunskap ges en mer framträdande roll genom krav på medborgardeltagande i landskapsförvaltning.

Reflektion

Arbetet med NKF, diskussionerna om Åsa-Nisse-filmerna och berättelsen om arrendatorn i Råshult fick mig att fundera över hur många olika sätt det finns att förstå och läsa ett landskap. Det blir tydligt hur kunskap om landskapet inte enbart finns hos experter eller i vetenskapliga inventeringar, utan också i människors erfarenheter, minnen och vardagliga relationer till platsen. Exemplet väcker tankar om hur svårt det kan vara att avgöra vad som ska betraktas som tillförlitlig eller relevant kunskap. Filmer kan både dokumentera och romantisera landskapet, och även expertkunskap formas av olika perspektiv och värdegrunder. En botaniker, en kulturgeograf och en brukare kan läsa samma äng på helt olika sätt. Detta väcker frågor om vem som ges möjlighet att definiera landskapet och vilka kunskapsformer som anses legitima i förvaltningen. När vissa perspektiv ges företräde riskerar andra sätt att förstå och använda landskapet att marginaliseras. Samtidigt blir det tydligt att olika kunskapssystem inte bara existerar parallellt, utan också ibland konkurrerar med varandra. Här framstår landskapsperspektivet i ELC som särskilt intressant. Om landskap definieras som något som uppfattas av människor blir det också tydligt att landskapet aldrig är entydigt. Det är kanske också där NKF:s betydelse ligger, i att människor från olika sektorer, yrken och kunskapstraditioner faktiskt möttes för att diskutera samma landskap tillsammans.

Skogen och jordbruket går skilda vägar, utmarkens mångfald förskingras

Utmarksbruk och skogsbete

Utmarksbruk och skogsbetessystem har successivt marginaliserats. Fram till 1800-talet utgjorde utmarkerna den dominerande delen av det svenska landskapet och omfattade skogar och andra resurser utanför inägorna. Utmarkerna nyttjades ofta gemensamt för bland annat bete, vedtagning och foderuttag. Skogsbete var en central del av detta system, och stora delar av skogslandskapet präglades av extensivt bete som skapade halvöppna och artrika miljöer (Westin et al., 2022).

Utmarksbruk marginaliserades och förändrades succesivt genom olika jordbruksreformer, men under 1900-talet förändrades det i grunden.

Modernisering, rationalisering och specialisering inom jord- och skogsbruket ledde till en uppdelning mellan inägor och skogsmark, där skogen i allt högre grad reserverades för virkesproduktion (Gren, 2010). Under mitt besök i Hälsingland visade Ekeland två propagandateexter från 1909 och 1919, där skogsbetets skadliga inverkan på skogen framhölls genom en förenklad och förvrängd historieskrivning (se figur 9). Att skogsindustrin bedrev en sådan påverkanskampanj under tidigt 1900-tal bekräftas av Gren (2010), som visar hur industrin aktivt arbetade för att tränga undan skogsbetet till förmån för ökad virkesproduktion och därmed en ökad vinst. Skogsbrukslagarna som etablerades under det tidiga 1900-talet innebar inget hot mot skogsbetet, men i ägofredslagen som etablerades år 1933 reglerades skogsbetet bort (Ekeland 2014). Idag återstår endast små och fragmenterade rester av historiskt skogsbete, trots att skog täcker stora delar av Sveriges landyta (Westin et al., 2022). Bergils lyfter att ytterligare en klyfta uppstod mellan odlingslandskapet och skogsbruket genom ett riksdagsbeslut 1981, då stimulansbidrag infördes för skogsförbättrande åtgärder. Detta ledde till att mark som inte ansågs produktiv som åker eller bete planterades med skog – de så kallade 5:3-skogarna, efter 5 § 3 paragrafen i skogsvårdslagens. Bergils såg tidigt detta som ett hot mot det äldre kulturlandskapet, där både natur- och kulturvärden riskerade att gå förlorade (Bergils 1982).

Figur 9. Skogsvårdsföreningens anti-skogsbetes-pamfletter från 1907 och 1916.
Foto: författaren.

Efter att ha tagit hand om en fåbodbrukares ärende på Naturvårdsverket blev Ekeland myndighetens ständigt utsända i Fåbodärenden. Intresset växte snabbt och Ekeland började snart fördjupa sig i fåbodarnas historia och betydelse, samtidigt som han engagerade både sig själv och andra i frågan. Han beskriver hur hans blick på landskapet förändrades och hur han efter hand började se fåboddar och spår av fåbodbruk överallt. Även Bergils har engagerat sig i fåbodbruket genom sitt engagemang i Gävleborgs Fåbodförening, ett arbete som Ekeland succesivt engagerade sig mer för (B2, E1, E2). Fåbodbruket är en mycket gammal form av Agroforestry som har sina rötter i Norden men liknande bruksformer förekommer inom andra kulturer. Fåboddriften är en extensiv jordbruksform i den meningen att inget tillsätts i systemet. Marken, däremot, nyttjas intensivt genom betande, röjning och svedjebruk. Driften utgår ifrån platsens förutsättningar och platserna var valda med stor omsorg. Bruket byggde på sedvanerätt, mulbetesrätten, där djuren fick beta fritt på utmarkerna och istället för att hägna in djuren som vi gör idag hägnade man in det som behövde skyddas från bete (Ekeland 2014). Ekelands växande engagemang för fåbodbruket kom också till uttryck i flera publikationer. År 2002 medverkade han i framtagandet av

broschyren Fäbodbruk – döende kultur eller framtidsnäring, ett samarbete mellan NKF, Jordbruksverket och Hälsinglands museum. Skriften syftade till att sprida kunskap om fäbodbruket och om den biologiska mångfald och variation som är knuten till odlingslandskapet. År 2014 gav Ekeland ut boken Mångfaldens utmark. I boken väver han samman kunskap om utmarksbruk och fäbodkultur med egna erfarenheter, livsberättelser och möten med människor och landskap. Under intervjuerna tar Bergils och Ekeland upp hur fäbodbruket många gånger har romantiserats och ibland även utnyttjats. De beskriver hur fäbodkulturen präglats av en stark gästfrihet, där människor som passerade ofta erbjöds mat och husrum, något som enligt dem ibland har utnyttjats av turister. Samtidigt framhåller de att denna öppenhet också skapade förutsättningar för samarbete mellan olika fäbodbrukare, men även mellan andra brukare av utmarkerna, exempelvis inom renskötseln (B2, E2). Bruksformen innebär enligt Bergils både frihet och stolthet, men också hårt och stundtals monotont arbete. Hon spekulerar i om just dessa arbetsvillkor kan ha bidragit till den rika tradition av berättelser, sånger och folktrö som vuxit fram kring fäbodbruket (B1)

Reflektion

Fäbodbruket och skogsbetet har successivt marginaliserats i takt med att jord- och skogsbruket rationaliserats och separerats från varandra. Olwig och Kraubs (2018) visar hur pastorala landskap ofta faller mellan stolarna i policy och förvaltning, samtidigt som materialet i det här arbetet tydliggör att skogsbetet också aktivt motarbetades när skogsmark fick ett ökat ekonomiskt värde. Som Antrop (2005) lyfter riskerar inte bara arter att försvinna när äldre brukssystem försvagas, utan också kunskap och historiska samband i landskapet. Jag har länge känt till fäbodbruk och skogsbete, men först genom det här arbetet förstått hur omfattande dessa brukssystem faktiskt varit och hur starkt de präglat det svenska landskapet. Med den insikten har också mitt sätt att läsa och förstå landskapet förändrats, det är som att jag har fått ett par nya glasögon för att läsa landskapet och dess historia. Samtidigt väcker arbetet en nyfikenhet kring vilka andra samband, brukningsformer och berättelser som riskerar att förbises eller redan gått förlorade i dagens landskap.

Fäbodbruket blir immateriellt kulturarv

År 2011 ratificerade Sverige UNESCO:s konvention från 2003 om tryggheten av det immateriella kulturarvet. Myndighetsansvaret för att förvalta detta arbete inom landet kom att bli Institutet för språk och folkminnen. Begreppet omfattar levande processer, sedvänjor och kunskaper, såsom hantverkstekniker, muntliga traditioner och riter, som traderas mellan människor över tid (Svenska Unescorådet, 2006). Fäbodkulturen antogs i december 2024 på Unescos representativa lista över mänsklighetens immateriella kulturarv (Svenska Unescorådet, 2024). Ekeland, som genomförde förstudien av fäbodbrukets immateriella aspekter genom Gävleborgs fäbodförening mellan åren 2009 och 2011, ser idag på projektet med stor stolthet. Det var Håkan Tunón som hade sett möjligheten att fäbodbruket skulle kunna bevaras genom konventionen, vilken vid den här tiden inte gällde i Sverige. På fäbodriksdagen i Ockelbo 2009 presenterade Tunón förslaget och satte bollen i rullning. Ekeland har förhoppningar om att antagandet till UNESCO:s lista kan bli ett stöd för fäbodkulturens marknadsföring samt en möjlighet till att uppmärksamma fäbodkultur och andra former av skogsbete när ekosystem restaureras i och med EUs naturrestaurering förordning, vilken började gälla år 2024. Ekeland och Bergils framhåller vikten av den immateriella dimensionen som fäbodbruket innebär: traderad kunskap (som hur man mjölkar en ko och tekniker för att sedan preservera den), musik (kulanget och fäbodsvisor), folketro (som tron på de små grå). De betonar också vikten av att bruket är kopplat till den specifika platsen och ska bevaras insitu (B1, E1). Samtidigt finns det också en materiella dimension: i platsen, i hornet som man blåser i, kon som man mjölkar, gräset som kon betar och i fäbodens väggar.

Reflektion

I relation till fäbodbruket framstår gränsen mellan materiellt och immateriellt kulturarv som svår att upprätthålla. Laurajane Smith och Gary Campbell (2017) problematiserar uppdelningen mellan immateriellt (intangible på engelska) och materiellt kulturarv genom att hävda att allt kulturarv alltid har en immateriell

och en materiell dimension. De menar också att uttrycket "immateriella värden" är logiskt problematiskt eftersom värden i sig redan är abstrakta, vilket gör begreppet otydligt. Fokus på det immateriella kan dölja maktrelationer som avgör vad som räknas som kulturarv, där experter och institutioner får definierande makt över vilka traditioner som erkänns och bevaras (AHD). I relation till att fäbodbruket numera klassas som immateriellt kulturarv kan man säga att Smith och Campbell har en poäng i att kategorin inte är neutral, eftersom den ramar in bruket genom externa kriterier för bevarandevärde. Samtidigt kan man argumentera för att kategorin behövs i samtiden, eftersom många levande traditioner annars riskerar att försvinna på grund av ekonomiska och sociala förändringar. UNESCO:s fokus på immateriellt kulturarv har gjort att tidigare marginaliserade praktiker fått ökad synlighet och stöd. Detta kan också sättas i relation till de EU-bidrag som fäbodbrukare tidigare kunnat söka och där problem har uppstått när bruket inte fallit under de kriterier som externa experter satt upp (Eriksson & Wangenfors, 2012). Vad jag förstår har nomineringen inneburit ett ökat inflytande för fäbodbrukarna själva jämfört med de stödformer som fanns tidigare. Kanske kan antagandet av UNESCO:s konvention om immateriellt kulturarv förstås som ett steg mot att kulturarv får en mer omfattande roll i framtiden.

Landskapets värde på en global marknad

Kan man sätta ett pris på naturen?

Jordbruket har historiskt sett producerat både mat och miljönyttor samtidigt, genom bruksformer som slåtter och bete som skapade artrika landskap. När dessa miljöer började försvinna under 1900-talets rationalisering av jordbruket infördes nya medel där lantbrukare skulle få betalt för att bevara och återskapa miljönyttor. Jordbruket gick från att producera livsmedel med miljönyttor som en bieffekt, till att få betalt för miljönyttor. Efter andra världskriget hade ett internationellt handelssystem växt fram: General Agreement on Tariffs and Trade (GATT). Målet var att öka handeln mellan länder. I Sverige fortsatte jordbruket vara reglerat för att säkra livsmedelsförsörjningen, men avregleringar infördes

successivt. Ett tydligt skifte kom med 1990 års jordbrukspolitiska reform, då Sverige började gå mot en mer marknadsorienterad politik (Svensson & Petterson, 2024). Ekeland, som vid den här tiden arbetade på Naturvårdsverket, såg den fria handeln som ett potentiellt hot mot ett långsiktigt hållbart jordbruk. Mångfalden av de värden som lantbrukare skapar och förvaltar kan inte säljas på den fria marknaden; Potatis och vetemjöl går det sätta en prislapp på, men hur ska man kunna sätta en prislapp på ren luft, fjärlars livsrum eller trivsel? Han agerade genom att skriva ett brev till riksdagens ledamöter, blev ignorerade av de flesta, men Annika Åhnberg som var medlem i den livsmedelspolitiska arbetsgruppen (LAG) svarade och bjöd in till möte. Ekeland fick chansen att framföra sina tankar om livsmedelspolitiken och upplevde att de fick gehör hos Åhnberg (E1, E2). LAG var en palamenterisk arbetsgrupp som hade som uppgift att utvärdera 1985 års livsmedelspolitiska beslut och föreslå en ny politik för 1990-talet. Resultatet av LAG:s utredning blev en stor förändring. År 1990 beslutade man att avreglera den inhemska jordbruksmarknaden och sänka gränsskyddet. I beslutet framhålls att miljöersättningar skulle vara ett komplement till en fri marknad. Staten skulle köpa miljö tjänster av bönderna, eftersom marknaden inte betalade för dem (Prop. 1989/90:146). Bergils riktade skarp kritik mot LAG på 90-talet och kallade dem för "visionsvirtuoser". Hon menade att visionen om att kombinera en fri marknad med ett småskaligt jordbruk var orealistisk med tanke på den förändringstakt avregleringen innebar. Hon visualiserar det här starkt genom att säga att det vore som att Kulla-gulla (Martha Sandwall-Bergström fiktiva bondhjältinna) skulle vara hjältinnan i stjärnornas krig (Bergils, 1990). En utvärdering av 1990s livsmedelspolitik är svår att göra idag eftersom Sverige 1995 gick med i EU efter en folkomröstning och därmed regleras jordbruket av CAP (Common Agricultural Policy/ Den gemensamma jordbrukspolitiken). Detta innebar ett gemensamt system för jordbruksstöd och regleringar. Här är naturvården inbäddad i nästan allt stöd.

I diskussionen om natur- och kulturvärden i relation till marknadsekonomin blir diskursen om ekosystemtjänster relevant. Diskursen fick en större etablering globalt genom Millennium Ecosystem Assessment (2005), vilket gav begreppet en roll i policy och forskning. I Sverige fick begreppet genomslag under 2000-talet

och integrerades i policy under 2010-talet (Naturvårdsverket, 2012). Diskursen kan förstås som en reaktion på en ekologisk kris, men också som ett försök att överbrygga klyftan mellan ekologi och ekonomi. Samtidigt har den kritiserats för att bidra till en ekonomisering av naturen (Norgaard, 2010).

Reflektion

En ökad global handel och marknadsorienterad ekonomi tvingade fram en förändring i böndernas verksamhet. De kunde för första gången få betalt för de miljönyttor som de skapade, men samtidigt tolkades och definierades bruket allt mer av externa experter och regelverk. Natur- och kulturnyttor kan se ut på många olika sätt och om externa experter och regelverk inte kan ta hänsyn till detta riskerar generaliseringar att både förskingra mångfald och skapa orättvisor. Att brukare i högre grad själva får definiera sitt landskap och de nyttor som de producerar kan framstå som en självklar lösning, men har sina problem i praktiken. Även om en mängd bruksformer kan skapa miljönyttor betyder det inte att all markanvändning gör det. Vem får då definiera vad som är ett hållbart eller ohållbart bruk? Samhället är beroende av de miljönyttor som jordbruket kan skapa. Frågan blir därför också hur dessa värden kan värderas tillräckligt högt för att det ska vara attraktivt för brukaren att skapa och bevara dem.

Kulturmiljövården förlorar inflytande i den fysiska planeringen

Decentraliseringen av kulturmiljövården

Bergils och Ekeland beskriver en successiv försämring av kulturmiljövården som inleddes i slutet av 1970-talet och kulminerade under det tidiga 1990-talet. Under tidiga 70-talet hade Riksantikvarieämbetet ett nära samarbete med länen, framförallt framhålls vikten av teknikerna, som hade varierande utbildningsbakgrund och fungerade som en länk mellan det praktiska arbetet och ämbetets verksamhet. Arbetet med länen var uppdelade på olika tekniker och antikvarier, men erfarenheter utbyttes och sammanställdes på ämbetet, vilket gjorde att tekniker och antikvarier med olika bakgrund (främst arkeologer och

byggnadsingenjörer) byggde upp en bred gemensam kunskap och förståelse för kulturmiljöns helhet. När kulturmiljövården decentraliserades genom Länsantikvariereformen delades den övergripande kompetensen, som successivt hade byggts upp, ojämnt mellan länen och en viktig plattform för att utbyta kunskaper försvann. Reformen innebar att en Länsantikvarie skulle inrättas på respektive länsstyrelse. Problemet var att personer med den övergripande kompetensen, som hade byggts upp genom det gemensamma arbetet, var färre än landets län. Bergils berättar med viss humor hur hon lägger en del av skulden på riksantikvarien Roland Pålsson, som inför reformen under ett möte enligt henne räknade lite generöst och inkluderade även personal som egentligen inte arbetade direkt med verksamheten. Det blev ett sår som tog lång tid att läka, men med tiden byggdes kompetensen upp hos landets olika län (B2). Idag samlas en bred kompetens inom länsstyrelserna, men samverkan mellan olika sakområden, såsom naturvård och kulturmiljövård, är inte alltid väl integrerad och varierar mellan länen (RAÄ, 2016).

90-talskrisen

Bergils & Ekeland upplevde att kulturmiljövården under det tidiga 90-talet försämrades drastiskt. De upplevde att natur- och kulturmiljövårdsåtgärder bortprioriteras under regeringsskiftet 1991-1994 då Sverige hade sin första moderata regering med statsministern Carl Bildt (B1, E1). Samtidigt hade Riksantikvarieämbetets centrala verksamhet slutit sig allt mer. Försök till att integrera kulturmiljövården i det övergripande miljöarbetet motarbetades. Förslag om att integrera kulturmiljövården i miljöbalken mötte motstånd, och i den lag som trädde i kraft 1998 kom kulturmiljön visserligen att inkluderas som ett hänsynsområde, medan den huvudsakliga regleringen kvarstod i kulturmiljölagen från 1988 (B2).

Under det tidiga 1990-talet drabbades Sverige av en djup ekonomisk kris, 90-talskrisen. Krisen var en del av en internationell våg av finanskriser, men blev särskilt djup i Sverige. Den kom att förändra både det ekonomiska och politiska landskapet. Krisen ledde till omfattande åtstramningar i de svenska statsfinanserna och en bred omstrukturering av offentlig sektor (Fregert & Jonung, 2010). Detta

påverkade även kulturpolitiken, där statliga utredningar och propositioner visar på en tydlig omprioritering mot effektivisering, decentralisering och minskade centrala utgifter (Prop. 1996/97:3). Inom kulturmiljövården innebar detta en gradvis förändring från statligt finansierade insatser till mer projekt och lokala lösningar. Det gav kommuner och regionala aktörer större ansvar, men samtidigt minskade statens roll. Kulturarvsfrågor behövde då i högre grad konkurrera med andra offentliga utgifter.

Bergils beskriver i intervjuerna hur hon upplever att kulturmiljövården idag utmanas från två olika håll. Dels att kulturmiljöer inte längre möts av samma vördnad eller respekt som tidigare, dels hur skyddade miljöer successivt börjar omförhandlas från politiskt håll. Områden som tidigare haft ett starkt skydd tas stegvis i anspråk för andra intressen. Diskussioner om gruvetableringar och exploatering framstår i hennes resonemang som exempel på hur ekonomiska och politiska intressen allt oftare ställs mot kulturmiljövårdens bevarandeambitioner. Bergils återkommer till en oro över att det gemensamma kulturarvet riskerar att skadas eller plundras när respekten och omsorgen för kulturmiljöer minskar i samhället i stort. Under våren 2025 plundrades exempelvis Anundshög i Västerås, en av Sveriges största gravhögar (B1, B2).

Reflektion

Jag uppfattar att det finns en förenklad föreställning om att decentralisering av makt och beslutsfattande automatiskt innebär en mer demokratisk och positiv utveckling för landskapet. Bergils och Ekelands erfarenheter ger nyans till den bilden genom att synliggöra hur tillgången till resurser, i detta fall kunskap och kompetens, blev ojämnt fördelad när kulturmiljövården decentraliserades. Det väcker frågor om rättvisa, men också om vilka förutsättningar som krävs för att lokal och regional förvaltning ska fungera långsiktigt. I intervjuerna framställs kulturmiljövårdens minskade inflytande i samhällsplaneringen som något självklart negativt. För mig väcker det samtidigt frågan om varför kulturmiljövårdens roll uppfattas som så viktig och vilka konsekvenser som uppstår när dess perspektiv får mindre genomslag. När kulturmiljövårdens ställning försvagas riskerar långsiktiga och kulturhistoriska perspektiv att trängas

undan till förmån för mer kortsiktiga ekonomiska eller exploaterande intressen. Frågan blir snarare vilka perspektiv som får mindre utrymme när andra samhällsintressen ges större tyngd. Här blir Elinor Ostroms (2010) resonemang relevanta. Hon framhåller att lokal resursförvaltning inte automatiskt leder till hållbar eller rättvis förvaltning. Hur väl förvaltningen fungerar beror också på tillgången till kunskap, resurser och fungerande institutioner.

Tillbaka i gamla tankar?

Naturrestauration och rewilding

Rewilding har under de senaste decennierna fått ett tydligt uppsving och etablerat sig som ett inflytelserikt perspektiv inom naturvård och landskapsförvaltning.. Bergils & Ekeland ser oroväckande på den här utvecklingen och med den historiska kopplingen till förvaltningsidealet av fri utveckling som präglade första hälften av 1900-talet kan man förstå det (B2, E2). Detta leder vidare till naturrestauration, där rewilding kan ses som en av flera strategier. Ekeland ser positivt på den utveckling som EUs naturrestaurationförordning innebär, men är orolig för att människor utesluts ur restauration processerna. Det är viktigt att vara medveten om att naturrestauration påverkar både natur och kultur, och att det sällan innebär ett direkt återskapande av tidigare tillstånd. Denna insikt bör därför präglade förvaltningsstrategier. Han lyfter också fram möjligheterna för historiska bruksformer, som fåbodbruket, att uppmärksammas i samband med naturrestaurationprojekten (E1, E2).

Reflektion

Som tidigare diskuterats i relation till förvaltningsstrategin fri utveckling, som premierades under första hälften av 1900-talet, bygger rewilding ofta på föreställningar om natur som något som bör frigöras från mänsklig påverkan. Detta väcker frågor om vilka konsekvenser sådana ideal kan få för både ekosystem och människor som lever och verkar i landskapet. I likhet med Ekeland framhåller Clemmensen (2014) att naturrestauration inte innebär ett

återställande av ett ursprungligt tillstånd, utan snarare en samtida process där vissa tolkningar av natur och landskap ges företräde framför andra. Rewilding kan därmed förstås som en normativ snarare än neutral förvaltningsstrategi. Olwig (2016) beskriver hur rewilding i vissa fall kan fungera som en form av "virtuell inhägnad", där landskap omdefinieras utifrån naturvårdens ideal samtidigt som lokala brukare riskerar att få mindre inflytande. Självt upplever jag att rewilding har på senare tid genomgått en begreppsfrskjutning, där begreppet idag bär på en mer flytande innebörd. Det kan både avse fri utveckling och en aktiv strategi med betydande mänsklig inblandning i återställandet av miljöer. Detta riskerar också att skapa en viss oklarhet kring vad som faktiskt avses när begreppet används. Ett vilt uttryck, eller att låta ett område utvecklas utan fortsatt mänsklig påverkan, kan ha sin plats i arbetet med att restaurera natur. Det är dock viktigt att förstå att rewilding inte är en politiskt neutral strategi och inte heller innebär en återgång till någon ursprunglig, optimal natur.

Att vända trenden

I samtal om hur vi ska föreställa oss en ljus framtid för människor såväl som resten av planeten pekar Ekeland på den modell av slättergubbens, *Arnica montana*, marginalisering som Mårten Aronsson tog fram. Den visar hur slättergubben successivt marginaliserats med olika reformer och samhällliga förändringar. Till slut fanns bara reservaten kvar (E2). Handlar framtiden om att vända på triangeln? Margareta Ihse målar upp en liknande bild genom att hävda att vi har haft en korvsnuttpolitik, där landskapets värde successivt har marginaliserats genom olika beslut och reformer och till slut är bara korvsnuttar kvar (Ihse 2021). År av skydd och vård har räddat viktiga delar av landskapet från att försvinna. Kanske handlar nästa steg inte bara om att bevara, utan också om att åter låta fler landskap bli levande?

Diskussion

Studien har utgått från frågan om vad vi kan lära om landskapets framtida utveckling genom att studera hur olika intressen premierats över tid inom svensk

landskapsförvaltning. Genom Bergils och Ekelands berättelser blir det tydligt hur synen på landskapet och dess värden har förändrats över tid i relation till samtidens kunskap, ideal och maktförhållanden. Förändringar drivs inte enbart uppifrån genom statliga beslut, policy eller expertmyndigheter, utan formas i ett samspel mellan många olika aktörer och nivåer. Lokala brukare, tjänstemän, forskare, ideella organisationer och myndigheter framträder genom materialet som beroende av varandra, även när relationerna präglas av konflikter eller olika maktpositioner. Ett tydligt exempel är arbetet med ängs- och hagmarksinventeringarna, där nationella mål om natur- och kulturvård blev beroende av regionala inventerare, lokala brukares kunskap och det fortsatta praktiska bruket av markerna. Inventeringarna påverkade också hur markerna senare kom att förstås inom naturvården. Resultaten visar därmed att landskapets förändring inte kan förstås som en enkel rörelse från policy till praktik, utan snarare som en pågående förhandling mellan olika nivåer, kunskapssystem och sätt att förstå landskapet.

Det som framträder i materialet är också hur själva förståelsen av vad som räknas som kulturmiljö förändrades över tid. Miljöer och strukturer som tidigare hade varit osynliga eller betraktats som mindre viktiga började genom nya inventeringsmetoder och perspektiv uppfattas som kulturhistoriskt värdefulla. Här blir Widgrens (1993) resonemang relevant; det som väljs ut för att bevaras och hur bevarandet genomförs speglar alltid de värderingar som råder vid tiden för beslutet. Bevarandet säger därför lika mycket om samtiden som om den historia man försöker bevara. I relation till studiens resultat blir detta tydligt genom hur kulturmiljövården successivt gick från att främst fokusera på fornlämningar och monument till att också omfatta landskapets strukturer, bruksformer och senare industriella miljöer.

Mötet mellan författarens perspektiv som landskapsarkitekt och intervjupersonernas erfarenheter som etnobiolog respektive arkeolog förklarar också varför synen på landskapets kulturarv ibland skiljer sig åt. Bergils och Ekeland har i stor utsträckning arbetat med att dokumentera och bevara historiska landskap och bruksformer. Därför blir frågor om historia, kontinuitet och hur

arvet förs vidare centrala i deras resonemang. Som landskapsarkitekt behöver man förhålla sig till många olika intressen i den fysiska planeringen, där bevarande bara är ett av flera perspektiv. Blicken riktas därför ofta mer framåt, mot hur landskapet kan användas, förändras och utvecklas över tid. Det innebär också ett innovationsperspektiv, där fokus ligger på att hitta nya sätt att kombinera bevarandebestånden med andra intressen. Detta betyder inte att något av perspektiven är bättre eller sämre, utan att olika yrkesroller gör att man närmar sig landskapet på olika sätt.

Det förefaller som att Bergils och Ekeland har arbetat i opposition i större delen av sin yrkeskarriär. De har arbetat för bevarandet när andra krafter i samhället har verkat för exploatering. Både arbetet med ängs- och hagmarksinventeringarna och sammanställningen av det som senare blev kulturmiljövårdens riksintressen är exempel på det här. Det förefaller som att de, genom öppenhet till mångfalden av kulturmiljöer samt kontakt med brukare av marken och inventerare, lyckades bevara miljöer som är av stor betydelse för många idag, vilka annars skulle gått förlorade. Samtidigt blir det i intervjuerna tydligt att fokus i hög grad ligger på själva bevarandet, medan frågor om för vem arvet bevaras och varför vissa miljöer prioriteras framför andra i mindre grad problematiseras. Att Bergils och Ekeland arbetade just i opposition kan vara en förklaring till detta förhållningssätt. När målet är att hinna dokumentera och skapa engagemang kring hotade miljöer är det förståeligt att frågor om urval och prioriteringar hamnar i bakgrunden. Det går att diskutera om det i situationer där landskap, bruksformer och kunskap snabbt håller på att försvinna ens finns utrymme för samma typ av reflektion som ofta efterfrågas idag. Det blir dock svårt att bortse från att även det här bevarandearbetet innebar val och prioriteringar.

Samtida kulturarvsforskning lyfter att kulturarv alltid bevaras för någon. Om frågor om vem och varför inte diskuteras riskerar vissa perspektiv och tolkningar att framstå som mer självklara och legitima än andra. Detta blir tydligt i Smiths (2006) teori om Authorized Heritage Discourse (AHD), där kulturarv förstås som något som formas genom sociala, kulturella och institutionella värderingar snarare än som något med ett självklart inneboende värde.

Även naturarv tolkas och värderas genom mänskliga perspektiv och institutionella processer. Detta blir tydligt i relation till ängs- och hagmarksinventeringarna, som främst genomfördes som ett naturvårdsprojekt men samtidigt bidrog till att markerna började förstås som något bevarandevärt och därmed kulturarv. Smiths (2006) perspektiv blir här viktigt eftersom det synliggör att det som erkänns som värdefull natur eller kulturarv aldrig är neutralt, utan formas genom samtida värderingar och institutionella processer. Samtidigt riskerar ett alltför långtgående socialkonstruktivistiskt perspektiv att förenkla relationen mellan kulturarv och ekologiska processer. I fallet med ängs- och hagmarkerna handlade det inte enbart om att människor tillskrev markerna ett värde. När hävden upphörde riskerade även livsmiljöer, arter och ekologiska samband att försvinna. Frågan blir därför kanske inte främst om naturen har ett inneboende värde eller inte, utan en förståelse för att naturen som bevaras filtreras och värderas genom en mänsklig blick. Samtidigt kan Smiths perspektiv inte dras hur långt som helst. Om kulturarv enbart förstås som något människor skapar riskerar andra livsformer att reduceras till passiva objekt, trots att de i praktiken också är med och formar landskapet och därmed även kulturarvet. Här blir Rodney Harrisons (2015) relationella perspektiv särskilt användbart eftersom det gör det möjligt att förstå kulturarv som något levande och pågående. Landskapet formas inte enbart genom människors tolkningar, utan också genom relationer mellan människor, djur, vegetation och brukningspraktiker. Samtidigt väcker resultaten frågor om hur relationella perspektiv fungerar i praktiken. Studien visar att samma landskap ofta rymmer många olika värden och intressen som inte alltid går att förena. När fler relationer, arter och perspektiv inkluderas blir det också svårare att avgöra vad som faktiskt ska prioriteras.

Genom studien har vi kunnat följa hur en mer integrerad syn på landskap och arv vuxit fram inom svensk landskapsförvaltning, där natur, kultur, det materiella och immateriella i högre grad förstås som sammanvävda. Studiens intervjupersoner var tidiga med att förstå att landskapet inte kan behandlas sektoriellt, och idag har stora delar av landskapsförvaltningen rört sig mot ett liknande helhetsperspektiv. Utvecklingen har gått från 60-talets uppdelning av landskapet i olika sektorer till det helhetsperspektiv som lyfts fram i Europeiska landskapskonventionen. Fler

perspektiv, erfarenheter och praktiker har fått större plats i synen på landskapet. Det har också öppnat upp för ett mer demokratiskt landskapsperspektiv, där landskapet inte enbart definieras av experter eller myndigheter, utan genom många olika människors relationer till platsen. Studiens teoretiska utgångspunkt i landskapsrättvisa, framförallt genom Olwigs perspektiv och Europeiska landskapskonventionen, blir här särskilt relevant. I Björköfallet, världsarvsprocessen på södra Öland, marginaliseringen av skogsbetessystem och arbetet med kulturmiljövårdens riksintressen blir det tydligt att landskap inte bara handlar om fysisk miljö, utan också om tolkningsföreträde och rättigheter i och till landskapet. Samtidigt visar resultaten att ett sådant helhetsperspektiv inte nödvändigtvis gör landskapsfrågor enklare. När fler perspektiv och värden synliggörs blir det också tydligare att människor vill olika saker med samma landskap. Helhetsperspektivet skapar därför kanske inte fler konflikter, men gör dem svårare att bortse från. Detta blev tydligt i världsarvsprocessen på södra Öland, där lokala brukares relation till landskapet mötte nationella och globala intressen kopplade till kulturarv, turism och bevarande. Att öppna upp för fler perspektiv kan förstås som mer demokratiskt, men gör också målkonflikter och maktskillnader tydligare. Landskapsrättvisa handlar därför kanske inte främst om att uppnå konsensus, utan snarare om att synliggöra vilka relationer, värden och berättelser som ges plats i landskapet och vilka som hamnar utanför. Samtidigt visar resultaten att det inte heller går att romantisera lokalt brukande eller relationella perspektiv. Lokala brukare framstår inte som en homogen grupp med gemensamma intressen, och traditionellt brukande har inte automatiskt varit hållbart. Det blir därför svårt att dra enkla gränser mellan ett "gott" inifrånperspektiv och ett "dåligt" utifrånperspektiv. Rationaliseringen av jord- och skogsbruket visar exempelvis att landskapsförändringar inte enbart drivits av förändrade idéer kring natur och produktion, utan också av ekonomiska förändringar, nya ägandestrukturer och förändrade relationer mellan människor och mark. Landskapets förändring framstår därmed inte som resultatet av enskilda beslut, utan som en del av större samhällsförändringar. Samtidigt innebär ett sådant pluralistiskt landskapsperspektiv också praktiska utmaningar. Om åtgärder och förvaltningsstrategier saknar förankring i människors egna relationer till

landskapet riskerar de att bli svåra att genomföra i praktiken och därmed inte heller långsiktigt hållbara. Detta ligger nära Nassauers (1995) resonemang om vikten av kulturell legitimitet i landskapsförändring. Samtidigt visar resultaten att lokal förankring i sig inte är tillräckligt. Framtidens landskapsförvaltning tycks snarare kräva en förmåga att arbeta mellan olika skalor, kunskapssystem och intressen utan att reducera landskapet till enbart ekologisk funktion, kulturhistoriskt objekt eller ekonomisk resurs.

Vad säger studien egentligen om landskapsutveckling och landskapsarkitektens roll? Bergils och Ekelands erfarenheter visar värdet av att röra sig mellan naturvård, kulturmiljövård, historia, lokal kunskap och praktiskt brukande för att förstå landskapet som en helhet. Samtidigt framträder svårigheten i att arbeta tvärvetenskapligt inom ett system som fortfarande är organiserat i separata sektorer och expertområden. Materialet synliggör också betydelsen av historiska perspektiv. Historien framstår här inte främst som något nostalgiskt eller begränsande, utan som ett sätt att förstå varför landskapet ser ut som det gör och vilka värderingar och maktförhållanden som format det över tid. Studien problematiserar också idén om att hållbara lösningar främst kan formuleras ovanifrån genom generella modeller eller experters ideal. Lokala brukare och praktisk erfarenhet framstår i flera fall som avgörande för att förstå landskapets värden och funktioner, vilket pekar mot vikten av dialog och vägledning snarare än att komma med färdiga lösningar om det inte är absolut nödvändigt. Framtidens landskapsarkitektur tycks därför behöva utveckla en större förmåga att hantera målkonflikter, osäkerhet och långsiktiga relationer mellan människor och plats snarare än att försöka lösa bort dem.

Resultaten präglas av mötet mellan författarens perspektiv som ung landskapsarkitekt och intervjupersonernas perspektiv och erfarenheter som pensionerad etnobiolog respektive arkeolog. Skillnaderna i generation, disciplin och sätt att förstå landskapet gör att resultaten ibland framstår som motsägelsefulla eller svåra att tolka. Samtidigt har dessa skillnader synliggjort olika sätt att värdera, avgränsa och förstå landskapet över tid. Studien har följt två experters upplevelser, synsätt och resonemang över tid; i vilken utsträckning

resultaten är representativa för fältet i stort kan därför diskuteras. Samtidigt har det begränsade antalet intervjupersoner möjliggjort en mer fördjupad förståelse av deras erfarenheter, perspektiv och tankegångar. Studiens kvalitativa ansats innebär också att resultaten i hög grad bygger på subjektiva erfarenheter och tolkningar, både hos intervjupersonerna och i författarens bearbetning av materialet. Det är samtidigt just denna närhet till personliga erfarenheter och perspektiv som möjliggjort den fördjupade förståelsen av synsätt, prioriteringar och tankegångar som studien bidrar med.

Slutsats

Genom att följa två erfarna experters yrkesvägar och sätta deras erfarenheter i relation till forskning, lagstiftning och samhällsutveckling visar studien att landskapets värden inte är statiska eller givna. Studiens växelverkan mellan personliga erfarenheter och strukturella förändringar synliggör hur landskapets värden formas i en pågående process. Rådande kunskap, värdegrund och maktförhållanden påverkar vilka värden som ges företräde och vad som anses bevarandevärd. Studien bidrar därmed till en mer konkret förståelse av hur sådana värdeförhandlingar tar form i praktiken inom svensk landskapsförvaltning. Dagens sätt att organisera och förvalta landskapet genom lagstiftning, policy och administrativa gränser framstår därmed inte som givna, utan som resultat av historiska prioriteringar och därför också möjliga att omförhandla. Att värderingar och tolkningar har förändrats tidigare innebär rimligen att de kommer att fortsätta göra det även i framtiden. Landskapsförvaltning framstår heller aldrig som en neutral handling. Beslut om vilka värden som ska ges företräde i den fysiska planeringen fattas alltid utifrån en tidsbunden värdegrund. Att avstå från förändring, eller att inte prioritera vissa värden framför andra, innebär därför inte neutralitet utan bidrar också till att upprätthålla rådande maktstrukturer. Varje framtida förändring behöver därmed förstås som en aktiv omförhandling av landskapets värden, där frågor om vems intressen som ges företräde aktualiseras. Arbetet bidrar även till en fördjupad förståelse av vad det innebär att utgå från platsens förutsättningar. Förutsättningarna formas i ett samspel mellan historiskt

bruk, kunskap och maktrelationer. Att utgå från platsen innebär därför inte enbart att läsa dess fysiska egenskaper, utan också att förhålla sig till relationerna mellan människor, icke-människor, det förflutna och möjliga framtider som formar landskapet. Detta omfattar de värden, erfarenheter och konflikter som är inbäddade i platsen. Slutligen handlar landskapsförvaltning inte om att förvalta statiska värden, utan om att ständigt omförhandla hur landskapet förstås, används och ges mening.

Framtida forskning

Studien har visat hur förändrade idéer, begrepp och diskurser påverkar vad som blir möjligt att uppmärksamma, värdera och prioritera inom svensk landskapsförvaltning. Fortsatt forskning kring begreppsfrskjutningar inom naturvård, kulturmiljövård och landskapsförvaltning skulle därför kunna bidra till en fördjupad förståelse av hur olika landskap och värden ges företräde under olika tidsperioder. Det hade även varit intressant att undersöka hur motsvarande förändringsprocesser upplevts och förstås av andra aktörer, både personer i liknande institutionella positioner och människor som lever och verkar i landskapet genom bruk, förvaltning och lokal erfarenhet. Studien väcker också frågor om vilka landskapshistorier, bruksformer och kunskapssystem som synliggörs och lyfts fram inom dagens utbildningar och planeringspraktiker. Slutligen skulle jämförande studier mellan svensk och internationell landskapsförvaltning kunna bidra till en bredare förståelse av hur olika historiska, politiska och institutionella förutsättningar påverkar vilka landskap och framtider som blir möjliga. Studien väcker frågor om hur kvalitativa och erfarenhetsbaserade perspektiv skulle kunna kombineras med mer kvantitativa analyser av exempelvis markanvändning, biologisk mångfald eller förändrade förvaltningsprioriteringar över tid. En sådan kombination skulle kunna bidra till en bredare förståelse av sambandet mellan idéer om landskapet och landskapets faktiska förändring.

Referenser

- Antrop, M. (2005). Why landscapes of the past are important for the future. *Landscape and Urban Planning*, vol. 70, nr 1–2, s. 21–34.
<https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2003.10.002>
- Bergils, L. (1982). Åsa-Nisse-filmer något för kulturminnesvården? *Kulturminnesvård*, nr 1/1982, s. 62–68.
- Bergils, L. (1990). Säg farväl lilla fjärl: avsked till ett femtusenårigt kulturlandskap? *Kulturmiljövård*, nr 1/1990, s. 7–16.
- Bergils, L. (2000). Efter ett intensivt arbete – hur går vi vidare? *Kulturmiljövård*, nr 1/2000, s. 28–32.
- Boverket (2013). *Riksintressen för kulturmiljövården*. PBL kunskapsbanken. Tillgänglig via: <https://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/teman/kulturvarden/kulturvarden-i-miljobalken/hushallning-med-mark-och-vatten/riksintressen-for-kulturmiljovarden/> [2026-05-12].
- Ekeland, K. (2014). *Mångfaldens utmark*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Ekeland, K. & Vik, P. (1997). *Sveriges finaste odlingslandskap: nationell bevarandeplan för odlingslandskapet: etapp 1*. Stockholm: Naturvårdsverket.
- Engström, C.-J. (2020). *Riksintresse – en dinosaurie eller en nationell planeringsambition? Ett diskussionsunderlag i essäform kring formandet av nationella intressen i rumslig planering*. Karlskrona: Boverket. Tillgänglig via: [https://www.boverket.se/contentassets/e337eb6de57c4a50b3a99db04db8b77d/riksintesse--en-dinosaurie-eller-en-nationell-planeringsambition/](https://www.boverket.se/contentassets/e337eb6de57c4a50b3a99db04db8b77d/riksintresse--en-dinosaurie-eller-en-nationell-planeringsambition/) [2026-04-26].
- Eriksson, C. & Wangenfors, T. (2012). *Fäbodbrukare om fäbodbrukets framtid: beskrivningar av driftens villkor och synpunkter på landsbygdsprogrammet från Sveriges fäbodbrukare*. Uppsala: Sveriges lantbruksuniversitet, Institutionen för stad och land. Tillgänglig via: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:slu:epsilon-e-770> [2026-05-17].
- Fregert, K. & Jonung, L. (2010). *Makroekonomi: teori, politik och institutioner*. 3. uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Gren, L. (2014). Hur svensk natur- och kulturmiljövård gått olika vägar. *Skogshistorisk årsskrift 2014*, s. 22–31.
- Gren, L. (red.) (2010). *Samhällsförändringar och vården av natur och kultur: en debattskrift om natur- och kulturmiljövårdens utveckling under 100 år*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Gustawsson, K.-A. (1977). *Björköområdet skötsel*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

- Harrison, R. (2015). Beyond “Natural” and “Cultural” Heritage: Toward an Ontological Politics of Heritage in the Age of Anthropocene. *Heritage & Society*, vol. 8, nr 1, s. 24–42. <https://doi.org/10.1179/2159032X15Z.00000000036>
- Howard, P. (2003). *Heritage: management, interpretation, identity*. London: Continuum.
- Ihse, M. (2021). Landskapets betydelse för den biologiska mångfalden. I: Tunón, H. & Sandell, K. (red.) *Biologisk mångfald, naturnyttor och ekosystemtjänster*. CBM:s skriftserie 121. Uppsala: SLU Centrum för biologisk mångfald & Stockholm: Naturvårdsverket, s.117-125.
- Ingold, T. (2022). *The perception of the environment: essays on livelihood, dwelling and skill*. London: Routledge.
- IPBES (2019). *Summary for policymakers of the global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services*. Bonn: IPBES. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3553579>
- IPCC (2023). Summary for Policymakers. I: *Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Genève: IPCC. Tillgänglig via: https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/downloads/report/IPCC_AR6_SYR_SPM.pdf [2026-04-25].
- Iverson Nassauer, J. (1995). Culture and changing landscape structure. *Landscape Ecology*, vol. 10, nr 4, s. 229–237. <https://doi.org/10.1007/BF00129257>
- Jordbruksverket (2000). *Miljöstödet och ängs- och hagmarkerna*. Rapport 2000:20. Jönköping: Jordbruksverket.
- Juel Clemmensen, T. (2014). The management of dissonance in nature restoration. *Journal of Landscape Architecture*, vol. 9, nr 2, s. 54–63. <https://doi.org/10.1080/18626033.2014.931707>
- Krauß, W. & Olwig, K.R. (2018). Special issue on pastoral landscapes caught between abandonment, rewilding and agro-environmental management. Is there an alternative future? *Landscape Research*, vol. 43, nr 8, s. 1015–1020. <https://doi.org/10.1080/01426397.2018.1503844>
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2014). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. 3. uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Leader Sverige (u.å.). *Leadermetoden*. Tillgänglig via: <https://leadersverige.se/leadermetoden/> [2026-05-17].
- Linnés Råshult (u.å.). *Linnés Kulturresevat*. Tillgänglig via: <https://linnesrashult.se/index.cfm?pg=11> [2026-05-11].
- Länsstyrelsen i Kalmar län (2007). *Uppföljningsprogram Södra Ölands odlingslandskap*. Meddelandeserie 2007:13. Kalmar: Länsstyrelsen i Kalmar län.

- Länsstyrelsen i Kronobergs län (1995). *Kyrkoreservatet Råshult – Djäknabygd: skötselplan*. Växjö: Länsstyrelsen i Kronobergs län.
- Millennium Ecosystem Assessment (2005). *Ecosystems and Human Well-being: Synthesis*. Washington, DC: Island Press.
- Naturvårdsverket (1987). *Ängs- och hagmarksinventeringen 1987*. Solna: Naturvårdsverket.
- Naturvårdsverket (2012). *Synliggöra ekosystemtjänster: behov av kunskap och en strategi*. Rapport 6690. Stockholm: Naturvårdsverket.
- Norgaard, R.B. (2010). Ecosystem services: From eye-opening metaphor to complexity blinder. *Ecological Economics*, vol. 69, nr 6, s. 1219–1227.
- Oakley, A. (2010). The social science of biographical life-writing: some methodological and ethical issues. *International Journal of Social Research Methodology*, vol. 13, nr 5, s. 425–439. <https://doi.org/10.1080/13645571003593583>
- Olwig, K.R. (1996). Recovering the Substantive Nature of Landscape. *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 86, nr 4, s. 630–653. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1996.tb01770.x>
- Olwig, K.R. (2005). The Landscape of “Customary” Law versus that of “Natural” Law. *Landscape Research*, vol. 30, nr 3, s. 299–320. <https://doi.org/10.1080/01426390500165385>
- Olwig, K.R. (2016). Virtual enclosure, ecosystem services, landscape’s character and the ‘rewilding’ of the commons: the ‘Lake District’ case. *Landscape Research*, vol. 41, nr 2, s. 253–264. <https://doi.org/10.1080/01426397.2015.1135320>
- Olwig, K.R. (2022). Landscape justice, place and quality of life in “archipelagic” worlds. *Landscape Research*, vol. 47, nr 6, s. 717–722. <https://doi.org/10.1080/01426397.2022.2047167>
- Ostrom, E. (2010). Polycentric systems for coping with collective action and global environmental change. *Global Environmental Change*, vol. 20, nr 4, s. 550–557. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2010.07.004>
- Region Gävleborg (u.å.). *Världsarvet Hälsingegårdar*. Tillgänglig via: <https://www.regiongavleborg.se/halsingegardar/varldsarvet-halsingegardar/> [2026-05-17].
- Riksantikvarieämbetet (2017). *Riksantikvarieämbetets historia*. Tillgänglig via: <https://www.raa.se/om-riksantikvarieambetet/riksantikvarieambetets-historia/> [2026-05-06].
- Riksantikvarieämbetet & Naturvårdsverket (2016). *Förvaltning av natur- och kulturresevat*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet och Naturvårdsverket.

- Saltzman, K. (2000). Kan man bevara det föränderliga?: processperspektiv i landskapsvården. I: Eliasson, P. & Lisberg Jensen, E. (red.) *Naturens nytta*. Lund: Historiska media, s. 60–78.
- Schlager, E. & Ostrom, E. (1992). Property-rights regimes and natural resources: a conceptual analysis. *Land Economics*, vol. 68, nr 3, s. 249–262.
<https://doi.org/10.2307/3146375>
- Smith, L. (2006). *Uses of heritage*. London: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9780203602263>
- Smith, L. & Campbell, G. (2017). The Tautology of “Intangible Values” and the Misrecognition of Intangible Cultural Heritage. *Heritage & Society*, vol. 10, nr 1, s. 26–44. <https://doi.org/10.1080/2159032X.2017.1423225>
- Svenska Uneskorådet (2022). *Södra Ölands odlingslandskap*. Tillgänglig via:
<https://unesco.se/sodra-olands-odlingslandskap/> [2026-05-06].
- Svenska Uneskorådet (2024). *Svensk och norsk fäbodkultur*. Tillgänglig via:
<https://unesco.se/kultur/unescos-konvention-om-det-immateriella-kulturarvet/svensk-och-norsk-fabodkultur/> [2026-05-06].
- Svensson, H. & Pettersson, R. (2024). *Jordbruksregleringen under 1900-talet*. Stockholm: Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien.
- Westin, A., Lennartsson, T. & Ljung, T. (2022). *Skogsbeten och bondeskogar: historia, ekologi, natur- och kulturmiljövård*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Widgren, M. (1993). Landscapes as Museums – Landscape as Archives. *Bebyggelsehistorisk tidskrift*, nr 26, s. 65–71.
- Widgren, M. (1995). Individuellt eller kollektivt ägande i bondesamhällen? I: Widgren, M. (red.) *Äganderätten i lantbrukets historia*. Stockholm: Nordiska museets förlag, s. 5–16.
- Widgren, M. (2012). Landscape research in a world of domesticated landscapes: The role of values, theory, and concepts. *Quaternary International*, vol. 251, s. 117–124.
<https://doi.org/10.1016/j.quaint.2011.06.021>
- Wramner, P. & Nygård, O. (2010). *Från naturskydd till bevarande av biologisk mångfald: utvecklingen av naturvårdsarbetet i Sverige med särskild inriktning på områdesskyddet*. Huddinge: Södertörns högskola & COMREC.

Offentligt tryck och policydokument

- Europarådet (2000). *Europeiska landskapskonventionen*. Tillgänglig via:
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016802f3f3be> [2026-04-06].
- Förenta Nationerna (1992). *Konventionen om biologisk mångfald*. Tillgänglig via:
<https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf> [Hämtad 2026-05-06].

Naturvårdslag (SFS 1964:822). Stockholm: Justitiedepartementet.

Prop. 1989/90:146. *Om livsmedelspolitiken*. Stockholm: Jordbruksdepartementet.

Prop. 1996/97:3. *Kulturpolitik*. Stockholm: Kulturdepartementet.

Svenska Unescorådet (2024). *Unescos konvention om det immateriella kulturarvet*.

Tillgänglig via:

<https://unesco.se/kultur/unescos-konvention-om-det-immateriella-kulturarvet/>

[2026-05-06].

Figurer

Figur 1. Bergils, M. (2026). *Modell över användningen av tidslinjen i den tematiska analysen* [Illustration].

Figur 2. Bergils, M. (2026). *Visualisering av intervjuerna* [Illustration].

Figur 3. Bergils, M. (2026). *En kaffestund med Kelvin och Lena* [Fotografi].

Figur 4. Bergils, M. (2026). *Visualisering av de tre kulturarvsperspektiv som används i studien* [Illustration].

Figur 5. Ekeland, K. (ca 1987). *Lantbrukare som spelar trumpet och dragspel efter en dag av inventeringar* [Fotografi]. Privat ägo. Publicerat med tillstånd.

Figur 6. Ekeland, K. (ca 1987). *Kelvin Ekeland tillsammans med inventerare under ett utbildningstillfälle* [Fotografi]. Privat ägo. Publicerat med tillstånd.

Figur 7. Naturvårdsverket (1997). *Sveriges finaste odlingslandskap: nationell bevarandeplan för odlingslandskapet – etapp 1* [Karta]. Stockholm: Naturvårdsverket. ISBN 9162048155.

Figur 8. Nordiska Förbundet för Kulturlandskap (1987). *Nordiska Förbundet för Kulturlandskap* [Pamflett].

Figur 9. Skogsvårdsföreningen (1907, 1916). *Om skogsbetet* [Pamflett].

